

SZAKDOLGOZAT

Szerecz Ábel
GAZDÁLKODÁSI ÉS MENEDZSMENT SZAK

Budapest
2023

**Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Budai Campus
Gazdálkodási és menedzsment szak**

GAZDASÁGI VÁLSÁGOK ELEMZÉSE

**A huszadik és huszonegyedik századi főbb gazdasági válságok
elemzése**

Belső konzulens: Dr. Naárné Dr. Tóth Zsuzsanna Éva
Egyetemi docens

Készítette: Szerecz Ábel
H89EB7
levelező tagozat

Intézet/Tanszék: Agrár-és Élelmiszergazdasági Intézet

**Budapest
2023**

Tartalom

1	Bevezetés.....	4
2	Szakirodalmi áttekintés	7
2.1	Történelmi és gazdasági áttekintés	7
2.2	A recessziók fogalma és okai	9
2.2.1	Infláció	9
2.2.2	Közgazdasági magyarázatok a válságokról	10
2.3	A válságok elemzése	13
2.3.1	1929-1933-as gazdasági nagy világválság	13
2.3.2	Az 1970-es, az 1980-as és az 1990- es évek válságai	21
2.3.3	2008-as pénzügyi világválság	25
3	Saját vizsgálat.....	32
3.1	Kutatási célok, hipotézisek és a vizsgálati módszerek bemutatása	32
3.2	A vizsgálati minta és a módszerek bemutatása	33
3.3	Eredmények	35
3.3.1	Kérdőív.....	35
3.3.2	Interjúk	43
4	Következtetések, javaslatok	47
5	Összefoglalás.....	50
6	Irodalomjegyzék.....	52
7	1. számú melléklet: Felhasznált kutatási kérdőív	54
8	2. számú melléklet: Interjú kérdések	60
9	3. számú melléklet: Táblázatok	61
10	4. számú melléklet: Ábrák jegyzéke	66
11	5. számú melléklet: Táblázatok jegyzéke	67
12	6. számú melléklet: Excel táblázatok jegyzéke	68
13	1. számú függelék: Hallgatói és konzulensi nyilatkozat	69

14	2. számú függelék: Eredetiség és szellemi tulajdonkezelési nyilatkozat	70
15	3. számú függelék: Tartalmi kivonat.....	71

1 Bevezetés

A XX. és a XXI. század kapitalista rendszere egy csodálatos és eseményekben gazdag időszak, hiszen a legnagyobb gazdasági és technológiai áttörések ebben az időszakban jelentősen felgyorsultak. Emellett a társadalmak is nagy fejlődésen mentek keresztül, mert a nők már a férfiakkal egyenjogúan élhettek és dolgozhattak, illetve fokozatosan egyre nagyobb szerepet kaptak az üzleti életben is. A nemzetállamok támogatásának köszönhetően egyre több kisgyermek született, akik aztán a következő generáció fontos részévé váltak, hiszen ők már a modern kapitalista rendszerben nőhettek fel, s élvezhették mind azt a jót, ugyanakkor megpróbáltatást is, amit magában hordoz ez a politikai- és gazdasági rendszer.

Jelentős fejlődés következett be az iskolázottsági szintet is figyelembe véve. Sokkal többen tudtak eljutni egyetemre, emiatt a humántőke jelentősége és értéke is az idők során megnövekedett. Időről- időre egyre többen érettségiztek le, majd már a XXI. századra egyre többen tudták elvégezni az egyetemen az alap- és mesterképzéseket is. Ez a kulturális fejlődésnek egy nagyon fontos része volt, hiszen ez azt mutatja, hogy nem csak az eredendően gazdagok tudtak már tanulni, hanem bárki. Ebben az államok támogatásának is nagy szerepe volt.

A társadalmi jólét rendszere is utat tört magának, mert már a szegényebb és a középosztálybeli állampolgárok is ugyanolyan fontos szerepet kapnak, mint akik gazdagként születnek. Ez annak is köszönhető, hogy a bérezési rendszerek is sokat fejlődtek, valamint szabályozott kereteket alakítottak ki a munka megfelelő és arányos kompenzálásának érdekében. Ezen felül a termékek és szolgáltatások piaca is fontos szerepet kap a jólétben, hiszen már mindenki meg tudja azokat a dolgokat vásárolni, ami az alapvető szükségleteken is messze túlnyúl. Ezek a XX. század elején még luxusnak számítottak. Viszont a fejlődés leginkább a második világháború utáni időszakban kezdődött, mert a gazdasági termelékenység magas szinten megugrott, és bárki számára elérhető vált a termékek és szolgáltatások széles tárháza. Ehhez hozzájárultak a hitelek és kölcsönök széleskörű elterjedése is.

Látható tehát, hogy a demográfiai, humántőke, áru- és szolgáltatáspiaci, valamint a jóléti állam egymással kölcsönös szerepe mennyire is jelentőségteljes. Ezen túlmenően viszont fontos említést tenni arról is, hogy milyen sok változás következett be a politikai és gazdasági életben is, amik ennek az új kultúrának egyfajta termőtalajt tudtak biztosítani. (Ezt a 2. fejezetben mutatom be részletesebben) A gyarmati rendszerek megszűnésével kialakultak az egymástól

független nemzetállamok, akik egy globális kereskedelmi rendszert alakítottak ki. Ennek az a lényege, hogy minden országnak/ uniónak megvan a saját nemzeti valutája, illetve azt termel és gyárt, amit önszántából szeretne. Ami pedig feltehetőleg az, amit a legkevesebb költségelőállítással tud megtenni. Ezekkel a termékekkel és szolgáltatásokkal pedig kereskednek egymás között, egy közösen kialakított valutarendszerben, így az áruk és a szolgáltatások széles tárháza öntötte el a piacokat. A globalizmus teret engedett továbbá annak is, hogy a multinacionális vállalatok megjelenjenek, akik szinte uralják a piacot, továbbá teret enged annak is, hogy a munkaerő gyorsabban és hatékonyabban tudjon áramolni a munkaerőpiacon. Például azokból az országokból, ahol az életminőség és a bérezések alacsonyabbak, de a dolgozók képzettek, az emberek inkább elköltöznek más országokba, ahol sokkal magasabb szinten megfizetik őket és megélik azzal a tudással, ami nekik van.

A gyarmati rendszerek megszűnése ugyanakkor nem jelenti azt, hogy eltűntek a problémák a világból, hanem az új rendszer teljesen más problémákat hordoz magában. A recessziók pedig pontosan ezeknek a hatását és mértékét tükrözik, melyekre jellemzően utólag sikerült csak valamilyen intézkedéssel reagálni, de megelőzni igazán, alacsony szinten sikerült bármelyiket is, így ez arra enged következtetni, hogy nem egymást követő események sorozatáról beszélünk.

Sok esetben, így a közgazdaságtanban is, gyakran esünk abba a logikai hibába, hogy az egymást követő eseményeket egymással oksági kapcsolatba állítjuk. Ezt a tévedést Post hoc tévképzetnek nevezik (Post hoc ergo propter hoc fallacy- latin kifejezés, mely magyarul azt jelenti, hogy: „ezután, tehát, emiatt”), mely az elemzések során, a következtetés levonások „buktatóinak” egy fajtája, illetve a közgazdasági elemzésekben gyakran előforduló logikai hiba. A recessziók esetében ez nagyon fontos, mert könnyű a sok egymást követő évtized gazdasági visszaeséseit egymással párhuzamba hozni, akár ok-okozati összefüggések alapján összekapcsolni, miközben nincsenek, vagy csak kis mértékben, egymásra kihatással, vagy pedig külön lenne szükséges több eseményt vagy történést kezelni az elemzés érdekében. (Samuelson & Nordhaus, 2012)

A szakdolgozatomat a XX. és XXI. századi kapitalista gazdasági válságok elemzéséből fogom írni. Aktualitását és jelentőségét tekintve, azért tartom fontosnak ezt a témát, mert nagyon fontos befolyásolója a mindennapi életkörülményeinknek, a demográfiai adatok alakulásának, a gazdaságnak, a politikának és az élet szinte minden területének. A kapitalista válságok nem csak abból a szempontból értelmezhetőek, hogy milyen sebeket ejtett a rendszer önmagán,

hanem abból a szempontból is, hogy az utólagos vizsgálatok és értelmezések során, milyen, a gazdasági fejlődést elősegítő eredményrendszert alakít ki, amelyekből egyértelműen tanulhatunk és következtetéseket vonhatunk le.

A dolgozatom 2. fejezetében először ismertetem a korszak gazdasági és politikai hátterét, az általam relevánsnak tartott főbb közgazdasági elméleteket és az olyan fogalmi háttereket, melyek szükségesek a további megértéshez. A 2. fejezet második részében pedig bemutatom a főbb recessziókat, azok kiváltó okait, következményeit, és azt, hogy milyen módon sikerült megoldást találni ezekre a válságokra. Ezen válságok elemzését pedig főbb mutatók (mint például GDP, beruházások, infláció, ipari termelés, tőzsedi kereskedelem, export és import, munkanélküliségi ráta) segítségével fogom elvégezni. A 3. fejezetben pedig a saját kutatásaimat fogom bemutatni, mely tartalmazza a kutatáshoz felhasznált kérdőívem elemzését, valamint a kutatás érdekében készített interjúk bemutatását.

A kutatásaim alapvető kérdésköre pedig az, hogy állást tudjak foglalni abban, hogy a válságokat inkább az exogén vagy az endogén körülmények indukálják és befolyásolják, illetve szeretném bebizonyítani, hogy a válságok egymástól teljes mértékben különböznek és nincs közöttük ok-okozati összefüggés, annak ellenére, hogy a köztudatban sok esetben ennek ellenkezőjét gondolják. (Post hoc ergo propter hoc tévedés)

A vizsgálataimat 2021 decemberében kezdtem el. A választott témámban már azelőtt is volt egy mélyebb érdeklődésem, és ennek okán, úgy döntöttem, hogy további elemzéseket fogok végrehajtani a témában. Ehhez rengeteg szakirodalom, dokumentumfilm és cikk állt rendelkezésemre és több esetben is hagyatkoztam a már általam is ismert tényekre. Ezen kívül kérdőíves felmérést végeztem, illetve interjút is készítettem több érintettel. Ezek eredményeit, körülményeit és céljait is a 3. fejezetben fogom részletesebben ismertetni. Mivel rengeteg szakirodalmi anyag és nagy mennyiségű elmélet állt a rendelkezésemre a válságok és a globális kapitalista rendszer kapcsán, így fontosnak tartom felhívni a figyelmet a körülményekből fakadó torzítás lehetőségeire.

A 4. és az 5. fejezetben pedig következtetéseket fogok levonni és nagyobb vonalakban összefoglalom a szakdolgozatom eredményeit és felépítését.

2 Szakirodalmi áttekintés

2.1 Történelmi és gazdasági áttekintés

A gyarmati rendszer megszűnése fontos mérföldkő volt, hiszen ezzel teljesen eltörölték azt a jellegű függést az államok egymás között, mely abban gyökerezett, hogy a meghódított területet a meghódító kizsákmányolja és birtokolja. Így kialakultak az egymástól független nemzetállamok, saját nemzeti önazonossággal és belső szabályozási rendszerekkel. Az 1800-as évek második felétől pedig kialakult egy globális kereskedelmi rendszer is, mely a kapitalista rendszernek egy fontos alapja, aminek érdekében egy közös árfolyamrendszert alakítottak ki, amelyeken a saját valutájukat át tudják váltani más nemzeti valutára. Ez hatalmas előrelépésnek számított, hiszen 100 éve még az aranyhoz volt rögzítve az árfolyam, majd a dollárhoz, aztán pedig létrehozták a valuta tanácsokat, illetve a valutát hagyták lebegtetni. Ez rengeteg nehézséghez vezetett a későbbiekben.

A XX. században elkezdtek olyan nagy multinacionális vállalatok kialakulni kisebb társaságokból, akik monopol vagy oligopol piaci helyzetet tudtak kialakítani, hiszen a globális tér lehetővé tette számukra, hogy újabb országokba tudjanak leányvállalatokat létrehozni és termelni. Pénzügyi és számviteli szempontból ez számukra annyira kedvezett, hogy mindig és bármit ott tudnak legyártani, ahol a legolcsóbb, valamint a nyereségeiket ott realizálják, ahol az a lehető legkedvezőbb legyen az adózásokat tekintve. Így ezek a vállalkozások nagy szerepet képviselnek abban, hogy ők szabják meg a feltételeket a kereskedelem, a gyártás és a jóléti szabályozások szempontjából. Azok az országok, ahova pedig a „lábukat beteszik”, örülnek, mert munkaerőkeresletet generálnak ezzel és rengeteg embernek biztosítanak munkahelyet.

A gazdasági válságoknak több fontos momentuma is volt. Az 1929/1930-as nagy gazdasági válságot az I. világháború előzte meg. Ennek lezárásával Németország vesztesként került ki a háborúból, ami megerősítette az Egyesült Államok helyzetét. Később az USA kötvényeket bocsátott ki és az ingatlanpiac szárnyalt. 1920 elején már volt egy kisebb ingatlanpiaci árzuhanás, aztán bekövetkezett az 1930-as nagy válság, ami pedig a New Yorki tőzsde összeomlásával vette a kezdetét és az árak mély zuhanásával folytatódott. A történelemben ezt tekintik az egyik legfontosabb és legnagyobb gazdasági összeomlásnak, hiszen sok más országot is érintett.

A következő világháborúra való felkészülés az 1930-as években megkezdődött, amely a hadi gazdaságra való átállás miatt egy kisebb fellendüléssel járt. Át kellett fokozatosan csoportosítani a termelési tényezőket a hadi iparban való nagyszabású gyártássorozatra. Majd mikor a háború véget ért, az hatalmas pusztítással járt. Nem csak pénzügyi, hanem infrastrukturális, demográfiai, szociális és társadalmi veszteségek is keletkeztek. Ez után 1950-től 1973-ig pedig a kapitalizmus az úgynevezett „aranykorát” élte. Ebben az időszakban hatalmas fejlődés következett be, szinte minden iparban és szektorban, ami legfőképp megalapozta a jóléti rendszereket. 1973-ban pedig kitört egy újabb válság, amely stagflációval járt. Ez azt jelentette, hogy az infláció és árak emelkedése nagyon magas volt, de közben magas volt a munkanélküliség és a termelés növekedése lelassult.

Az elkövetkezendő évtizedekben a termelékenység már nem növekedett olyan magas és gyors ütemben, valamint több és kisebb mértékű recesszió is felütötte a fejét, de az 1980-as években megindult a részvénypiaci fellendülés és egy újabb „lufi” kezdett el „dagadni” a high-tech szektornak köszönhetően. Ez a dot.com „lufi” majd végül 2000-ben „kidurran” és az amerikai gazdaság elkezdett süllyedni, ezzel magával rántva a többi országot is. A következő számottevő nagy válság a 2008-as volt, az úgynevezett „subprime” válság, melyet az ingatlanpiac és a hirtelen hitelexpanzió körül kialakult „lufi” felrobbanása okozta. Hasonlóan vélekednek róla, mint az 1929-es nagy válságról, miszerint azóta ez volt a második legnagyobb válság, amit ember a kapitalizmusban tapasztalt.

Mindeközben viszont a Szovjet frontról máshogy alakultak az események. Az 1900-as évek elején kialakult egy szocialista, központi tervezésen alapuló közép- és kelet európai tömb, a Szovjetunió, melynek tagja volt Magyarország is többek között. Fontos tudni, hogy izoláltsága miatt az 1973-as válság nem érintette ezt a szocialista rendszert igazán.

2.2 A recessziók fogalma és okai

Mit is jelent a recesszió a gazdaságban? Több közgazdasági megfogalmazás és elmélet is született már ezzel kapcsolatban. A legáltalánosabb, hogy a gazdaság teljesítményében és több területén is, a megszokotthoz képest mindenképpen egy sokkal kedvezőtlenebb irányba történő elmozdulás tapasztalható. Ilyen területek lehetnek a GDP, a foglalkoztatási ráta, az aggregált kereslet, az ipari kibocsátás csökkenése vagy akár a növekvő árszínvonal. Egy recesszió mértéke változó, mert vannak, amik kisebbek és viszonylag rövid ideig tartanak, de vannak olyanok, amik mélyek és sok ideig is elhúzódhatnak.

A recessziók és gazdasági válságok magyarázataként közgazdásztól függően, több mindent is azonosítanak. Alapvetően két csoportra oszlik ezen okok azonosítása, mégpedig az egyik az endogén típusú elméletek, a másik pedig az exogén. Az endogén elméletek a gazdaság belső okaival azonosítják a recessziók kialakulását, miszerint a kapitalista gazdaság egy fellendülési időszakot követően törvényszerűen lassulásban fullad ki, illetve minden visszaesést pedig egy erősebb felgyorsulás követ. Ezek folyamatosan ismétlődnek. Az exogén elméletek pedig a külső indokokkal érvelnek, mint például a politika, a harcok, a forradalmak, a demográfiai adatok alakulása, a népvándorlás vagy akár a technológiai újítások, találmányok és felfedezések. (Rikard, 1979)

Tehát, az endogén változók a modellen belül történő változásokat jelenti, az exogén pedig a modellen kívüli külső adottságokra utal. Makroökonómiai szempontból így például a születésszámot tekinthetjük exogén változónak, míg az endogén változónak az adórátát, vagy például a pénzmennyiséget tekinthetjük. A kapitalista válságok magyarázatai, független attól, hogy az exogén vagy endogén hatás, több mindent is lehet. Ezeket az 2.3. fejezetben fogom bemutatni, mert úgy gondolom, hogy minden egyes válságnak más körülményei és kiváltó okai voltak.

2.2.1 Infláció

A kapitalista válságok esetében az infláció szinte minden esetben és néha súlyos mértékben is tapasztalható, ezért fontos említést tenni a fogalmi háttéréről.

A jelentése, hogy: „Egy piacgazdaságban az áruk és szolgáltatások árai szüntelenül változnak, egyesek felmennek, mások lemennek. Inflációról akkor beszélünk, ha nem csak egy valaminek az ára emelkedik meg, hanem sokféle árué és szolgáltatásé; ez azt jelenti, hogy ma kevesebbet

vásárolhatunk 1 euróért, mint tegnap. Más szóval az infláció idővel csökkenti a fizetőeszköz értékét.” (Bank, 2022, p. 1.)

Az árszínvonal változásának mértéke alapján megkülönböztethető a:

- Kúszó infláció: Amikor évente csak pár %-ot nő az árszínvonal. Ez az alapvetően normálisnak tarott érték.
- Vágtató infláció: Ebben az esetben évente már kétszámjegyű növekedés tapasztalható az árszínvonalban. Ez már egy veszélyesebb formája, de még mindig kezelhető.
- Hiperinfláció: Amikor akár pár nap, vagy pár óra leforgása alatt is több száz vagy akár több ezer százalékot is ugrik az árszínvonal. Ebben az esetben a pénz elértéktelenedik pillanatok alatt.

2.2.2 Közgazdasági magyarázatok a válságokról

Rengeteg közgazdasági megfogalmazás és elmélet született már a válságok magyarázatával kapcsolatban, így ebben a fejezetben erre kis mértékben fogok csak kitérni.

Több polgári elmélet is kialakult, mint például a Hayek nevéhez fűződő beruházások túlméretezettségéről szóló elmélet, miszerint, ha a fogyasztás, a megtakarítások és a beruházások nincsenek egyensúlyba, a tőke túltermelése jön létre, ami válsághoz vezethet. Hansen és Samuelson nevéhez fűződik az újratemelési szakaszon belüli egyenlőtlen fogyasztás elmélete, ami a válságot lényegesen kiváltó oknak a tartós javak iránti kereslet ingadozását tartja, mert ha kedvezőtlenebb időszak van, akkor csökken az ezek iránti kereslet. Pigou nevéhez pedig leginkább pszichológiai elméletek fűződnek, miszerint vannak pesszimista és optimista jóslatok, s ezeknek válsággerjesztő hatása van. Érdeemes még említést tenni a lakosság lélekszámával összefüggő magyarázatokról. Az egyik ilyen Lösch nevéhez fűződik, aki azt mondta, hogy a 15 éves ciklusokban ismétlődő gazdasági ingadozások az ugyanezekben az időkben lezajló demográfiai hullámokkal van összefüggésbe. (Rikard, 1979)

A marxi elmélet a ciklikus válságok elmélete közé sorolható. Ennek az alapja a tőkés újratemelési folyamat, ami okozza a ciklikus, visszatérő válságokat, hiszen a kapitalista rendszer előtt nem volt még olyan termelési rendszer, mely ilyen jellegű válságokat generált volna. Tehát a tőke korlátait saját magában látja. Ez azt jelenti, hogy a polgárok keresletébe ütközik a folyamatosan növekvő árumennyiség, így a tőke folyamatosan túltermelést generál.

Továbbá azt is kiemeli, hogy a profitráta ezeknek köszönhetően csökkenő tendenciát mutat folyamatosan, ezért nem tudnak beruházni már, és nem is akarnak egy idő után annyit, majd végül teljesen leállítják a beruházásokat. Ezen kívül a kereslet korlátozott voltában is megmutatkoznak az ellentmondások, mert a tőke teremtette munkalehetőségek túlszárnyalják a valóságban rendelkezésre álló munkaerőt, így a munkaerőkínálat nem elegendő a tőke számára. Ezért a befektetők és a vállalkozók elkezdik emelni a munkabéreket a profitráta rovására, hogy munkaerőállományukat ezzel növelni tudják. A hitelrendszerre és annak káros mivoltára is magyarázatot ad az elmélet, miszerint, ha a hitelből fedezett és kibocsátott árut egy idő után nem tudják eladni a vevőknek, akkor a hiteleiket nem fogják visszafizetni a beruházók. Ez pedig egy láncszerű reakciót indít be. (Rikard, 1979)

Az 1980-as években bekövetkező termelés növekedés csökkenésével kapcsolatosan fontos megemlíteni, hogy a kereslet elmozdult az áruk piacáról a szolgáltatások piacának az irányába. Ez azért is történt, mert az emberek egyre kevésbé voltak érdekeltek a század második felének végén az olyan termékek megvásárlásában, ami az 1900-as évek közepén és elején még egyáltalán nem volt természetes. Sokkal inkább hajlanak emiatt az emberek a szolgáltatások - mint hosszabb nyaralások, sportolási lehetőségek, éttermi vacsorák vagy akár a szépségápolás-irányába, mert már nagy presztízst képeznek ezek is. Dietrich Vollrath közgazdász azt állapította meg, hogy a XX. századi 2,21%-os éves GDP növekedéstől eljutottunk a XXI. századra az 1%-os éves növekedéshez. Ebből 0,8 százalékpont csökkenés a népesség előregedéséhez vezethető vissza, illetve 0,2 százalékpont csökkenés azzal indokolható, hogy a termelés elhúzódtott az áruktól a szolgáltatások irányába. Ez a kettő fő indok, ami miatt csökkent a termelés növekedése. A megmaradt 0,21 százalékpontból 0,11-ért az felelős, hogy a cégek és a munkavállalók átcsoportosítása kevésbé sikeres és a megmaradt 0,1 pedig a földrajzi mobilitás csökkenésének köszönhető. (Dietrich, 2020)

Soros György az elméletére már fiatalok óta építette a karrierjét és több könyvben is megfogalmazta a gondolatait. A klasszikus közgazdasági elmélet szerint a gazdasági szereplők az optimális tudással rendelkezve hozzák meg a döntéseiket. Így a kereslet és kínálat a piacon automatikusan beáll. Ő ezt cáfolja az emberi gyarlósággal alátámasztva, hogy bárki is ezen tudás birtokában hozná meg a döntéseit. Továbbá az objektívet és a szubjektívet helyezi ellentétbe egymással, hiszen azt mondja, hogy ahány szereplője van egy piaci helyzetnek, annyian fogják a saját szubjektivitásuk alapján értelmezni a történéseket. Ezek pedig aztán reflexív folyamatokat szülnek, amiket leginkább csak a piaci körülmények között lehet vizsgálni. Ugyanezt a gondolatmenetet vetíti az egyensúlyi állapot klasszikus

megfogalmazására és a racionális várakozások megfogalmazására is. Szerinte a világot szabták az elmélethez, mert a piacok nem igazán haladnak az egyensúly felé, mert a piaci fundamentumok és a piacon szereplők kölcsönösen befolyásolják egymást. A pénzpiazokon, állítása szerint, a reflexív gondolatok igencsak megnyilvánulnak például a „subprime” válságban. (Soros, 2008)

2.3 A válságok elemzése

2.3.1 1929-1933-as gazdasági nagy világválság

Angolul a Great Depression nevet kapta. Ezt tartják az egyik legkiemelkedőbb kapitalista rendszert mélyen sújtó válságnak. Ez egy nagyon súlyos helyzetben levő gazdaságot jelentett, ahol a beruházások, a kibocsátás, a termelés, az export és import komoly visszaeséséhez vezetett, illetve amit hatalmas munkanélküliség, szegénység, és szörnyű pszichológiai következmények kísértek.

1. Előzmények

1870 és 1919 között kezdődött a globalizmus első nagy hulláma, illetve a pénzügyi központ ekkor még az Egyesült Királyság volt. Az időszakot árstabilitás jellemezte, mert az aranystandardra hagyatkozva állapították meg az árfolyamokat. Az országok közötti kereskedelem, a tőke és a munkaerő áramlása szinte szabadon megtörténhetett az alacsony vámtarifák miatt. A gyengesége az időszaknak, hogy magas fokú volt a tőke egyenlőtlenség és az I. Világháború is kitört, ami hatalmas erőforrásigényt kívánt, mind a szövetségi, mind a központi hatalmak oldaláról. Az USA már itt is fontos szerepet játszott, mert az Egyesült Királysággal az élen nagyon fontos hitelezője volt a szövetséges frontnak.

A háború a közkiadások megemelkedéséhez, ami pedig az adók megemeléséhez, a pénznyomtatáshoz, kötvények kibocsátásához és a más országoktól való kölcsönfelvételhez vezetett. Ezek miatt a háború végével pedig hatalmas adósságok gyülemlettek fel belőle, illetve az embereknek és a leszerelt katonáknak is munkát kellett biztosítani. Továbbá a háborúnak komoly következménye volt mind humán, mezőgazdasági és infrastrukturális oldalról nézve is, főleg, ha a háború színtereit vizsgáljuk meg.

Általánosságban nézve, 1914-ben volt egy kisebb recesszió minden országban, majd az 1914 és 1918 közötti időszakra expanzív állapot volt jellemző. A háború ezután 1919-ben véget ért, amit az az Egyesült államok megnyert, míg a Briteket és európai szövetségeseit pénzügyileg és gazdaságilag padlóra küldte. Nagyon sok országban recesszió tört ki, mert a békegazdaságra való átállás nem volt könnyű. Például megnövekedett a munkanélküliség és az infláció, valamint az infrastruktúrában elszenvedett károkat is helyre kellett hozni.

Az 1919 és 1929 közötti időszak is eseménydús volt. Az Egyesült Államok 1920-1921-ben enyhébb recessziót élt meg, amit egy fellendülés követett. Ennek több oka is volt. Például az

ingatlanárak, a kibocsátás és a fogyasztás elkezdtek nagyon rohamos ütemben csökkenni, amik az általános árszínvonal eséséhez vezettek, amit deflációnak hívunk. Ugyanakkor az 1920-as évek elején Európa helyzete ennél is rosszabb volt, mert a háború színtere volt, továbbá azért is, mert a pénzkínálat olyannyira megnövedett, hogy hiperinfláció alakult ki több országban is, ami a valuta elértéktelenedéséhez vezetett több esetben is. Ezzel együtt a termelési és beruházási hajlandóság is nagyban lecsökkent. Mindez leginkább Németországra, Ausztriára és Magyarországra volt jellemző. Utóbbi kettőnél a Monarchia feloszlása miatt nagy gazdasági, területi és népesség veszteséggel is szembe kellett nézni. A helyzetet azonban rontotta az is, hogy mivel vesztesként kerültek ki mind a hárman a háborúból, így jóvátételt kellett fizetniük Franciaországnak és az Egyesült Királyságnak. Végül 1923 végére sikerült stabilizálni politikai reformokkal a helyzetet. (Andrés, 2020)

Ezt követően egy fellendülés következett be minden fronton. Az USA-ban mivel nem zajlott háború, így nem volt pusztítás a belterületeken, így a gazdaság nagyon gyorsan elkezdett fejlődni, ugyanis a városok csatlakoztak az országos áramhálózathoz és új technológiák ütöttek fel a fejüket, mint a repülőgép, a rádió és az egyéb, előtte luxuscikknek számító technológiai eszköz. Az autóiipar is szintén dübörgött, így mindezeknek köszönhetően az életszínvonal jelentősen megnövekedett. A gazdasági fellendülésnek köszönhetően a világpiac központja innentől már nem London, hanem az Egyesült Államokban New York. Ennek ellenére az USA a 2. világháború után fogja igazán átvenni a vezető szerepet a világban, de ennek a folyamata már itt elkezdődött. Emiatt egyre nagyobb érdeke fűződik a világnak ahhoz, hogy az Amerikai Egyesült Államok stabil maradjon.

Az emberek elkezdtek fogyasztói hiteleket felvenni, amivel meg tudtak vásárolni drágább termékeket és szolgáltatásokat is részletre. Ezzel a hitelexpanzióval és a jövedelem növekedésével egyidejűleg kialakult a befektetői kultúra, mert az 1910 és 1920-as években a kormányzat elkezdett szabad megvásárlásra szabadságkötvényeket kibocsátani, amiért kamatokat fizettek cserébe, illetve az értékpapírpiac is elkezdett virágozni. Eleinte a részvények árai folyamatosan emelkedtek és a kamatfizetés is fél évente volt, így ezek vásárlása népszerűvé, ugyanakkor kockázatosabbá is vált. Később brókerügynökségeket is alapítottak, hogy további kölcsönöket nyújtsanak, ezzel különböző részvényportfóliók megvásárlására bíztassák az embereket. Ezeknek köszönhetően 1920 második felére már a részvények 90%-a hitelekből volt megvásárolva, illetve 1928-ban például mindössze egy év alatt 50%-al bővült a tőzsde. A gyenge kormányzati rendszer miatt elterjedt a bennfentes kereskedelem is, mely során

manipulálták a piacot. Nem sokkal rá pedig bekövetkezett a hatalmas baj, a tőzsde összeomlott. (1929: A nagy gazdasági válság, 2008)

2. A válság

Pár nappal a tőzsde összeomlása előtt a bizalmukat veszített emberek elkezdtek tömegével eladni a részvényeiket, mely átmenetileg beindította a kereskedést. Másnap viszont kezdetét vette a nagy tőzsdekrach. Ezt tartják a „fekete csütörtöknek” - október 24. A részvények árai tovább zuhantak ezen a napon és tömegében jelentek meg az emberek eladási szándékkal, viszont a vevők már nem voltak sehol. Így kitört a teljes tőzsdekrach. A brókercégek pánikba estek, ezért értesítették a hitelfelvevőket, hogy rövid határidővel vissza kell, hogy fizessék a teljes felvett összegeket. Természetesen ennyi pénze senkinek nem volt hirtelen. Október 29-én, kedden reggel a legnagyobb vállalatok nézték végig, ahogy a saját részvényeik lezuhantak. Horbert Hoover, az akkori amerikai elnök, úgy gondolta, hogy a kormánynak nem feladata beavatkozni a gazdaság történéseibe a szabad kapitalizmus miatt. A piac így teljesen összeomlott és rengeteg ember nincstelenné vált. Ezzel bezárólag elindult a világgazdasági válság folyamata. (1929: A nagy gazdasági válság, 2008)

Rengetegen akarták a bankba betett pénzüket kivenni, mert féltek, hogy ha a bank csődbe megy, akkor elvesztik, viszont így a bankrendszer szinte értékét veszítette. Az USA-ban nagyjából 3000 bank ment csődbe ebben az időszakban. A vállalatok pedig olyan kritikus helyzetbe kerültek a tőkéjük elvesztésével, hogy likviditási problémával küzdöttek, de kölcsönt már nem kaptak ennek az áthidalására, így csődbe mentek és elkezdtek elbocsájtani az embereket sorjában, hogy a termelést le tudják állítani. (1929: A nagy gazdasági válság, 2008)

A kialakult helyzet miatt, a republikánus pártot, Hoover elnökkel az élen, 1932-ben leváltották. Ezután megválasztották Franklin Delano Rooseveltet elnöknek, a demokrata párt újra szerveződésével.

A válságnak nem csak az 1929-es tőzsdekrach és annak következményei állnak a háttérben, mert ez önmagában még kezelhető is lett volna fiskális politikával. Sok más tényező is közrejátszott és ezek együttesen vezettek egy világméretű válság kialakulásához:

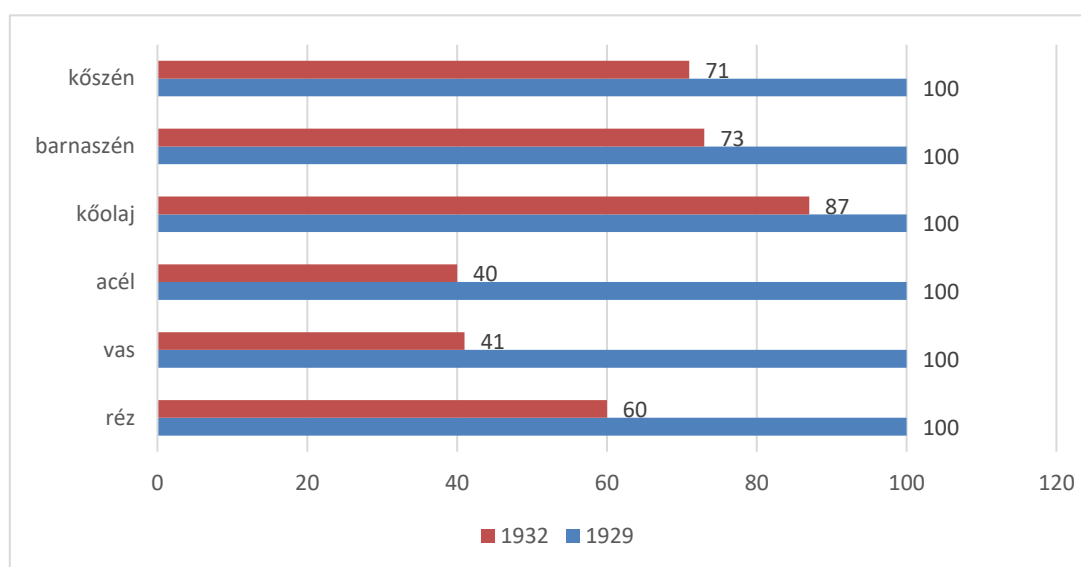
1. Romlottak a cserearányok, mely kihatott a nyersanyag-exportáló ágazatokba, melynek az oka az volt, hogy
2. nem volt megfelelő az aranystandard politika és az ebből való kilépés időzítése is tovább rontott a helyzeten. A klasszikus rendszerben a szufficites országok aranyat exportáltak,

míg a deficitesek pedig aranyat importáltak. Viszont az 1920-as évek elején új rendszert alakítottak ki, amiben az aranyhoz rögzítették az árfolyamokat és ezt sok országban rosszul határozták meg. Ennek következtében a fizetési egyensúly az országok között megbillent, továbbá a bérek csökkentek és nőtt a munkanélküliség. Ez kihatással volt az exportra, ami csökkent a fontos ágazatokban,

3. illetve az árak zuhanására is hatással volt. Másnéven deflációs nyomás jött létre, mely megnövelte a költségek reálértékét, ez pedig rontotta a fogyasztást és a beruházást.
4. Politikai oldalról pedig hiányzott a fiskális politika, amivel közben tarthatták volna a gazdaságot, illetve rengeteg bank ment csődbe Amerikában és Európában is.
5. Ezen felül a mezőgazdaságot termelési, és az árak szempontjából is mélyen érintette a helyzet. (Andrés, 2020)

A gazdasági válságnak minden országban teljesen más volt a mértéke, illetve a kezdete és a vége is. A gazdaság az 1920-as években nagyon túltermelt, és 1928-ra érték el azt a gazdasági tendenciát, ami az I. világháború kitörése előtt volt.

1. ábra A világgazdasági termelés visszaesése (%-ban) (Forrás: Saját adatgyűjtés)

Ahogy a 1. ábra is mutatja, nagyon nagy termelési visszaesés következett be bizonyos iparágaknál. Ami a legjelentősebb volt az a 60%-os acél, aztán az 59%-os vas, illetve a 40%-os réztermelés visszaesése. Emiatt ezekben az iparágakban rengeteg munkavállalót is bocsátottak el, így a munkanélküliség jelentősen megnövekedett.

A 1. táblázat alapján megállapítható, hogy mély válságot 4 ország szenvedett el a vizsgáltak közül, mégpedig Chile, Mexikó, Kanada és az Egyesült Államok. A válság a többi országot is mélyen érintette, de voltak, akik csak enyhébb recessziót éltek át. Magyarország például 7 év

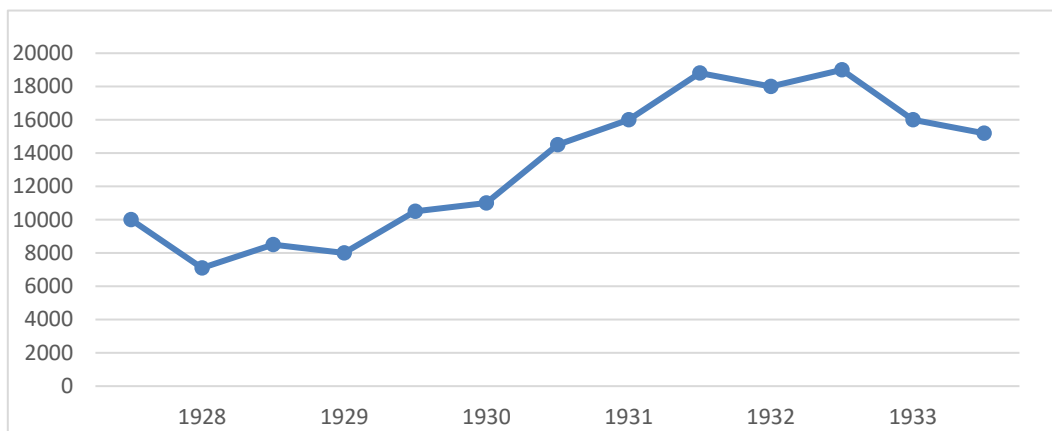
múltán érte el csak ugyanazt a GDP szintet, mely a válság elején volt és egy enyhébb, 11,5%-os GDP csökkenés volt tapasztalható. A 2. táblázat (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 2. táblázat.) alapján látható, hogy az ipari termelés visszaesése Németországnál súlyosabban Lengyelországot érintette. Az Európai összesítést tekintve 28%-ot esett vissza összesen az ipari termelés, ezzel munkanélkülivé téve emberek tömegeit. Chilébe nem csak a GDP, de az export is nagyon visszaesett 88%-kal, melyek következtében 16 évébe (Lásd 3. számú melléklet: Táblázatok 1. táblázat.) telt kilábalnia a válságból. Az export pedig európai szinten 60%-os visszaesést mutat. Magyarországon az ipari termelés viszont csak 14%-os volt, de az export visszaesése 8%-kal rosszabb az európai átlaghoz képest.

Az árszínvonal visszaesése alapján (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 1. táblázat.) látható, hogy több országban is, mint Németországban, Egyesült Államokban, Olaszországban, Mexikóban, Argentínában és még Magyarországon is kritikus volt a helyzet, mert 20% feletti negatív árszínvonal változás volt tapasztalható a válság időszakában. Az árszínvonal esése és az ipari termelés csökkenésének hatása az volt, hogy az aggregált kínálatot lenyomta az aggregált kereslet.

3. Mindeközben Magyarországon

A világválság Magyarországot egy évvel később érte csak el, s olyan formában, ahogyan azt már az előző fejezetben ismertettem. 1931. július 13-án három napos bankszünetet rendeltek el, hogy megakadályozzák az aranykészlet kifosztását. Leginkább a társadalom szegényebb dolgozó és az ipari munkásság rétegeit érintette a válság. A mezőgazdaság is szinte ellehetetlenül, mert a kisgazdaságok nem tudták a kiadásait és hiteleiket tovább fizetni, illetve a házakat építő iparosokat és a termelőeszközöket gyártókat érintette leginkább a válság. Számos kis- és középbirtokos is tönkrement az időszakban, valamint az exportpiacok szinte lezárultak és a beviteli vámtarifák nagyon megnövekedtek. Az agrárrolló ezen felül kinyílt, mert a mezőgazdasági és az ipari termékek árszínvonala közötti különbség nagyon megnőtt. Pontosan ezért is, ahol annyira nem volt érezhető az a textil, bőr és papíripar. A vasipart, fémipart, gépgyártást, faipart és építőanyagipart pedig 1929 őszén érte el a válság. Pénzügyi téren az egész nemzetgazdaságra kiterjedő válságról beszélünk, mert bankzárlatot rendeltek el, zárolták az arany és devizakészleteket, megszüntették a pengő szabad átváltását, bevezették a devizagazdálkodást, a devizatranszakciókat kizárólag az MNB útján lehetett véghez vinni és transzfermoratóriumot vezettek be. Ezen felül a szociális feszültségek is megnövekedtek, valamint a munkanélküliség is több mint 2 szeresére nőtt. (Incze , et al., 1955)

Csak a budapesti adatokat tükrözi a 2. ábra, melyről egyértelműen leolvasható, hogy 1928 és 1932 között 2,5-szeresére nőtt a munkanélküliség. (Szigeti, 1935)

2. ábra A munkás érdekképviseletek által nyilvántartott munkanélküliek száma Budapesten 1929-1933 (Forrás: (Szigeti, 1935) 156. oldal)

Ugyanígy növekedtek a feszültségek politikai téren is. Bethlen kidolgozott ekkoriban egy javaslat csomagot, amit elutasítottak és bele is bukott a válság kezelésébe, így lemondott 1931 június 6-án. Ideiglenesen Károlyi Gyulát választották meg a kormányzónak, míg 1932 szeptember 21-én lemondott a sok ellentámogató miatt. Intézkedései az állami kiadások, a nyugdíjak és a bérek csökkentése volt. Ezután Gömbös Gyulát választották meg miniszterelnöknek, aki korábban radikális nézeteket vallott, de aztán a tisztsége megszilárdítása érdekében elállt a radikális földreform tervétől. Szerinte a munkásság azért törekedett a hatalom megszerzésére, mert nem értették meg a követeléseiket, így az elégedetlenségüket úgy gondolta, hogy juttatásokkal kell csillapítani. (Sásdi, 2016)

4. A válság kezelése

Miután az USA-ban megválasztották Rooseveltet elnöknek, először is bankok szüneteltetését rendelte el és csak a stabil bankok működhetek eleinte. Másfelől beszüntette az aranyeladást a magánszektorban és elkezdte a dollár devalválását. Mindeközben megkezdte a New Deal nevezetű programját is, mely egyébként a keynesianizmus egyik első megnyilvánulása volt. A többi országban is az aranystandard elhagyását találták megoldásnak.

A, New Deal

Ez a Roosevelt elnök által megvalósított gazdasági anticiklus fiskális reformpolitika volt az USA-ban. A program kereteiben több mindent is megvalósítottak:

- Ipari kényszer-kartellizálás és a társadalombiztosítás bevezetése.

- Megalapította a Polgári Tartalék Hadtestet, ahova munkanélküli fiatalok jelentkezhetek. Közmunkák elvégzéséért (pl hidak és utak építése) cserébe pedig ingyenes szállást táborokban, ellátást és zsebpénzt kaptak.
- A mezőgazdaság talpra állítása érdekében Roosevelttel a Kongresszussal elfogadtatta a mezőgazdaság helyreállításáról szóló törvényt. Ezzel a kereslet-kínálat egyensúlyának visszaállítása érdekében hozott intézkedéseket a vetésterület és az állatállomány csökkentésére, mégpedig az érintettek kárpótlásával. A farmerek pedig az adósságaik visszafizetésére haladékokat kaptak.
- Ugyanebben a törvényben rögzítették azt is, hogy a dollár nincs rögzítve az aranyalaphoz, tehát a fellendülés érdekében inflációs gazdaságpolitikát alkalmaztak.
- Az ipar újjáépítése érdekében állami beavatkozással gerjesztett mesterséges gazdasági fellendülést, melynek keretében új beruházásokat hajtottak végre, ezzel munkahelyeket teremtve. Az ehhez szükséges tőkét pedig átcsoportosítással és inflációs gazdaságpolitikával teremtették elő.
- Biztosította a munkások jogát kollektív szerződésekkel és szakszervezetek alapításával, valamint megtiltotta a gyermekmunkát és megállapította a munkabérek alsó és felső határát is. Ezzel meghatározta a versenyszabályokat, valamint az export erősítése végett leértékelt dollárt.
- Létrehozták a Szövetségi Rendkívüli segélyhivatalt is. Ez a munkanélküliek segélyezéséért és segítéséért volt felelős.
- Bevezette a „kék sas” című akció programot is. A New Deal program törvényeit betartó vállalatok elláthatták a termékeiket egy kék sast ábrázoló jelvényvel. A kormány pedig erős propagandát fejtett ki annak érdekében, hogy az állampolgárok csak a kék sassal ellátott árukat vásárolják meg. Ezáltal sikerült rákényszeríteni az ellenálló tőkésekre a kormány gazdaságpolitikáját. (Harmat, 2015)

B, A válság kezelése Magyarországon

A válság kezelését hasonló állami beavatkozással oldották meg Magyarországon is, mint a nyugati nagyhatalmak, a New Dealhez hasonló intézkedéseket alkalmazva.

A mezőgazdaságban bevezették a gabonajegyeket, másnéven bolettát, illetve tarifális kedvezményeket alkalmaztak, továbbá árpolitikai intézkedéseket tettek. A gazdászokat államilag támogatták és adósvédelmi intézkedéseket léptek meg. A pénzügyi szférában a

termelői oldalt korlátozták egy beszállítási rendszeren keresztül, illetve a fogyasztói oldalt is korlátozták fejadag és jegyrendszer bevezetésével, továbbá meghatároztak olyan hústalan napokat, amikor nem lehetett húst vásárolni. Ezen kívül a pánik csökkentése érdekében bevezették a fogyasztói vásárlási könyvet is. Így 1937-re már elkezdett az ország ezen intézkedések segítségével kilábalni a válságból. (Incze , et al., 1955)

C, Egyéb következmények

A Latin-Amerikában tapasztalható válság volt még nagyon mélyreható, illetve a Nyugat- és Kelet Európai országoké is. A Dél- Európai országokat nem érintette ugyanennyire mélyen a válság. Tehát a leginkább a fejlettebb országokat sújtotta, de az egész világon érezhető hatása volt különböző mértékben. A világválság a történelem miatt végül lendületet adott az antikapitalista mozgalmaknak. A válság során olyannyira sokan veszítették el a megtakarításaikat, hogy nagyon sok országban igény volt az olyan tekintélyelvű kormányzatra, ami sokkal jobban összefogja a gazdaságot és a politikát. Sok nemzet a válság miatt még a szabad kereskedelmet is teljesen elutasította, így védve a gazdaságát. Persze ez később először egy piaci háborúhoz vezetett, majd pedig a II. Világháborúhoz.

2.3.2 Az 1970-es, az 1980-as és az 1990- es évek válságai

Az első nagyobb gazdasági válság 1973-ban ütötte fel a fejét az 1929-es után. Sokan vannak azon az állásponton, hogy nem is volt olyan horderejű, mint az előző. Alapjaiban véve nem is feltétlen okozott ugyanolyan károkat, de jellegénél fogva teljesen más körülményekkel, okokkal és következményekkel bíró válságról beszélünk.

1. Előzmények

Épphogy véget ért az I. világháború és a gazdasági nagy világválság, de már az 1930-as évek második felében a nagyhatalmak elkezdtek készülődni a második világháborúra. Ez a készültség megnövelte a GDP-t, valamint az aggregált keresletet és munkaerőteremtő hatása is volt, mind az Egyesült Államokban és Európában is. Mivel a II. világháború lezárásával a gazdaság ismét vissza kellett térjen a békés polgári gazdasághoz mind a két fronton, így ez csökkentette a GDP-t és kisebb munkanélküliség alakult ki. 1950-re rendeződtek ezek a viszonyok és 1973-ig egy alapvetően problémáktól mentes, folyamatos fejlődési időszaknak lehetünk a tanúi. A kapitalista rendszer „aranykorának” hívják ezt az időszakot, amelyben az Egyesült Államok lett a pénzügyi- és gazdasági központ. A szocialista tömböket pedig teljesen kizárta magából a kapitalista rendszer és ez fordítva is igaz volt. Annak ellenére viszont, hogy alapjaiban véve az „aranykorról” beszélünk, több kisebb és gyorsan helyreállított recesszió is felütötte a fejét az 1950-es és 1960-években, így ezekről jellegükénél fogva nem teszek itt említést.

1944-ben Bretton Woodsban egy új valutarendszert hoztak létre, mely az amerikai dolláron alapszik és a világ legnagyobb aranytartaléka is az USA-ban volt, továbbá a spekuláció ellen minden országban létrehozta ellenőrzési rendszereket. Ezek alátámasztására létrehozták az IMF-et és a Világbankot is, melyek központja Washington lett. Az IMF szerepe az volt, hogy a fizetési egyensúlyhiánnyal küzdő, deficitese országoknak segítséget nyújtsanak belső kiigazítással, hitelekkel és valutaleértékeléssel, valamint a belső kiadások csökkentésének programterével. Későbbiekben az IMF már nem csak a fejlett, hanem a fejlődő és egyéb más országoknak is segítséget nyújtott. Ezen kívül az IMF szerette volna elkerülni, hogy az 1930-as évekhez hasonlóan olyan korlátozásokat, intézkedéseket és vámtarifákat állítsanak fel, melyek ellehetetlenítik a liberalizált világkereskedelmet. (Elekes, 2018)

Minden ország a keynesi politikát követte, hogy biztosítsa a teljes foglalkoztatottságot, illetve a magas termelést és a magas vásárlóerőt, ezzel utat biztosítva a versengő vállalkozásoknak.

Már annyira ragaszkodtak ehhez a rendszerhez, hogy akár költségvetési deficitet is megengedtek maguknak az országok, csak hogy biztosítsák ezt a gazdaságpolitikát, mely mindenáron el akarja kerülni az egyenlőtlenségek és az 1930-as válságban megtörtént események újbóli kialakulását. Ezt pedig mindig azzal oldották meg, hogy kölcsönöket vettek fel és ezzel fedezték a deficitet.

A gazdasági válság előjelei már 1962-től kezdtek megmutatkozni több területen is. 1968-tól az OECD országokban a bruttó nemzeti termék reálértéke elkezdett csökkenni 5,5%-ról 3-3,5%-ra 1971-re. A világ áruexportja is elkezdett csökkenni 1968-tól 13%-ról 1971-re 5%-ra. Majd ismét elkezdett a munkanélküliség is egyre nagyobb testet ölteni, illetve az infláció és a kamatlábak is elkezdtek ugyanebben az időszakban rohamosan megnőni. A vállalkozói kedv is csökkent, mert a profitráta is csökkenő tendenciát mutatott. Mindezek a jelenségek pedig a nemzetközi fizetési egyensúly zavarához vezettek, illetve a valuták közötti átválthatóság is bizonytalanná vált teljesen. A tőzsdéken is látszódott a kialakulóban lévő válság, mert az árak elkezdnek zuhanni. Például 1973-ra az ipari részvények a londoni tőzsdén 50%-ot csökkennek, míg a New Yorki tőzsdén 23%-ot. (Rikard, 1979)

A válságot továbbá olyan események sorozata is indukálta, mint a pénzügyi instabilitás, a bankcsődök, a hitelcsődök, továbbá az eurodóllár-piac növekedése és az olajválság. Ezen kívül a munkásság is egyre magasabb béreket harcolt ki magának, ami visszafogta a profit és a tőkeképződést. Így a válság az 1970-es évek elején robbant ki, viszont az 1980-as évek elején is még érezhetőek voltak a nyomai. (Dariusz & Yousseff, 2018).

2. A válság

Az 1970-es évek válsága során kialakult a stagfláció, mely azt jelentette, hogy az infláció hatására elkezdtek az árak az egekbe szökni és a termelés növekedése lelassult, mely a GDP-ben is megmutatkozott (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 3. táblázat), valamint a munkanélküliség növekvő tendenciáját hozta magával.

A 3. táblázat (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 3. táblázat.) a legfontosabb maggazdaságokat és azok GDP-jét mutatja meg az adott időszakban, melyben látható, s még így is csak árnyaltan a növekedés lassulása. De nem szabad elfelejtkeznünk a periféria kapitalista országairól sem. A tendencia hasonló volt ezeknél is a GDP csökkenését illetően, melyet mutat a 4. táblázat (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 4. táblázat.).

A termelés volumene és a belföldi kereslet is folyamatosan csökkent (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 5. táblázat.), melynek hatására aztán a munkanélküliség megnőtt. (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 6. táblázat.) Az infláció pedig oly mértékben elkezdett növekedni, hogy vannak olyan országok, ahol megkétszereződött. (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 7. táblázat.) A tőzsdéken pedig a részvények ára kimagaslóan elkezdett zuhanni. Például a londoni tőzsdén 100-szorosára csökkent némely részvénynek az ára. Ezen felül pedig a világkereskedelem be- és kihozatala is nagyban csökkent. Az ipari és azon belül is az autóiipari szektort pedig a legmélyebben érintette ez a válság. (Rikard, 1979)

Tehát, a keresletösztönző keynesi politika tökéletes volt arra, hogy az 1930-as deflációs válságból kihúzza az államokat, de hosszútávú alkalmazása az imént felsorolt gazdasági zavarokat okozta. Ennek következtében 1980-tól egy állandósult munkanélküliséggel és felsűrűsödően megjelenő gazdasági recessziókkal kellett szembenéznie, mind az európai, mind az amerikai gazdaságoknak. Pontosan ezért is sokkal inkább nevezhető ez az időszak egyfajta átmeneti rendszernek a tökéletes jólétből a gazdasági megrendülések felé.

3. A válság kezelése

Látva, hogy a keynesi politika már nem működik, a neoliberális gazdaságpolitikát kezdték el alkalmazni. Deregulációt és adócsökkentéseket vittek véghez, valamint elkezdtek a jövedelmeket a tőke felé átcsoportosítani. Fontos tényező az is, ami részben elősegítette a kilábalást, hogy a multinacionális társaságok olyan országokba összpontosították a tőkéjüket, ahol olcsón tudtak termelni, adózni és a bérek is sokkal alacsonyabbak voltak. A fő cél innentől már leginkább az volt, hogy az inflációt alacsony szinten tudják tartani. Ugyanakkor emiatt a munkanélküliség állandó problémát jelentett ebben az inflációellenes politikában. Fontos volt, hogy a tőkét képesek legyenek átcsoportosítani a munkásoktól, így csökkentették a béreiket, viszont ez sok esetben munkásmozgalmakhoz vezetett. Ezen felül 1974/75-ben bizonyos országokban elkezdtek hatalmas beruházásokat eszközölni, hogy újra be tudják indítani az üzleti életet. Végül sikerült nagyjából visszaállítani mindenhol a gazdasági rendet, hol rövidebb, hol hosszabb idő alatt. (Andrés, 2020)

4. A posztoszocialista átmenet

A Szocialista rendszer az 1920 és 1927 közötti években kezdett el kiéleződni. Ez egy központi, centralizált tervezésen alapuló rendszer, ahol az állam kezében vannak a vállalatok és nincs lehetőség nagy innovációra és technológiai fejlődésre. Ehhez később csatlakozott több közép-

és kelet európai ország is. Először felfüggesztették a nyugati hitelek visszafizetését, azzal a céllal, hogy minden megtakarításukat tudják mozgósítani, mely miatt a nyugati nagyhatalmak nem szívesen segítették ki őket a megszorult időszakokban hitellel. Az ipari szektort tartották a legfontosabbnak beindítani ahhoz, hogy az aggregált keresletet tudják növelni. Ehhez minden megtakarítást és többletet kivontak a mezőgazdaságból mindenhol, ami több esetben is nagy hiba volt, mert több ország akár több mint 60%-a az agrárgazdaságból élt, továbbá a KGST létrehozásával lefektették, hogy melyik ország, minek a gyártására szakosodik, és ennek függvényében szervezték meg az exportot és importot is. A szocialista rendszert így elkerülték az 1930-as és az 1973-as kapitalista válságok a nyugattól való politikai és gazdasági elszigeteltsége miatt.

Két nagyobb válsága volt a szocialista tömböknek, s ezen kívül rengeteg kis recessziót éltek meg ezek az országok, de ezekre most itt nem térünk ki. Amit érdemes megjegyezni, hogy az 1970-es években, a romló gazdasági helyzetük miatt, elkezdtek ezek az országok kölcsönt felvenni a nyugattól, hogy ezeket a belső fogyasztás és a beruházások fenntartására fordítsák, de sajnos mindeközben a termelékenységük és a GDP növekedése is romlott. Ezeknek a hiteleknek a felvétele az általuk használt valuta és azok drága átválthatósága miatt nem volt egyszerű. Az 1980-as évek magával hozta a kapitalista rendszerben a stagflációt, ezzel együtt a kamatráták növekedését is. Ez viszont a szocialista országoknak nehéz helyzetbe hozta, mert így egyre inkább adósodtak el. Továbbá, ami nem elhanyagolható, hogy a szocialista országok olajimportőrök voltak és rengeteget is használtak ipari jellegüknél fogva, így az olajárak megemelkedése is mélyen sújtotta őket. Ezt követően már nem tudták fenntartani a szocialista rendszert és elkezdett darabjaira hullani. Emiatt az 1990-es években a nemzetközi gazdasági szervezetek további kölcsönök nyújtásával segítettek őket és cserébe olyan programot dolgoztak ki számukra, mellyel át kellett állítaniuk a termelési szerkezetüket globális piacgazdasággá minél gyorsabban. Így, meg kellett barátkozniuk a munkanélküliség állandósultságával, valamint az inflációval. Ezen kívül be kellett fogadniuk a multinacionális vállalatokat, akik kihasználták ezeknek az országoknak az olcsó munkaerejét. Emiatt rengeteg vállalat bezárt és elbocsátotta az embereit, továbbá az államosított vállalatokat mind magánkézbe kellett adni minél előbb. Így átálltak a kapitalista termelésre, bár túlságosan gyorsan, melynek persze meg is volt a következménye a rendszerváltás során. Mire viszont már elkezdtek volna nagyon jó helyzetbe kerülni ezek az országok, sajnos bekövetkezett a 2008-as válság, ami viszont már nagyban ezeket az államokat is érintette, immáron a kapitalista mivoltjuk miatt. (Andrés, 2020)

2.3.3 2008-as pénzügyi világválság

1. Előzmények

A pénzügyi válság, amely kitört 2008-ban minden olyan országot érintett, mely immáron a globális kapitalizmus része volt. A válság a vezető pénzügyi központokból, New Yorkból és Londonból indult ki. Ami megindította a válságot, az a Lehman Brothers 2008 szeptemberi összeomlása és az azt megelőző események sorozata.

Történelmi szempontból egy viszonylag békésebb, világháborútól mentes időszak volt és az 1980-ban beinduló részvénypiaci fellendülés és a kapitalista rendszer további sikerként könyvelhette el a szocializmus bukását és joggal feltételezhető volna, hogy így egy olyan globális piacgazdaság veheti kezdetét, mely növekedésének semmi sem szabhat utat.

A 2008-as válság kitöréséhez hozzájárult a személyek, a vállalatok és az országok eladósodása, továbbá a valuták ingadozása és nem megfelelő leértékelése, valamint a gyenge kormányzati szabályozások. Mégis, az egyik legjelentősebb momentuma a válságnak az volt, amikor a dot.com buborék „kipukkadt” 2000 elején az USA-ban. A másik legfontosabb momentuma pedig, hogy hitelek tömegeit bocsátották szabadon a 2000-es évektől, ezzel növelve az ingatlanpiaci buborékot. Rengeteg olyan magánszemélynek adtak hitelt, akik valójában vissza sem tudták fizetni. 2006-tól már tömegében nem fizettek az emberek és a nagyra nőtt buborék aztán ismét „kidurrant”. Ennek a dátumát 2008 szeptemberére teszik, amikor a Lehman Brothers, az egyik legnagyobb globális pénzügyi szolgáltató cég az Egyesült Államokban, hirtelen csődbe ment és beindította a gépezetet. Ezután fokozatosan, mint ahogy az a megelőző válságokban is történt, áterjedt az európai és ázsiai országokra is ennek a hatása.

A, Az IT lufi

A technológiai szektor gyakorlatilag az 1990-es évek végén hasított. Egyre szélesebb körben kezdtek el használni a számítógépeket magánszemélyek és vállalkozások is, ezzel együtt az internetet is. Ehhez kapcsolódik a dot.com „lufi”.

Ez alapvetően azt jelenti, hogy minden olyan vállalkozás, aki .com-ot használt a webes címében, annak a részvényei a NASDAQ részvényindexbe tömörültek. Annyira hittek az emberek és a befektetők az IT szektor felívelésében, hogy sokan utána sem jártak a valós számoknak, csak részvényt vásároltak a NASDAQ tőzsdén, ezzel gyakorlatilag négy év alatt ötszörösére emelkedtek a pontjai a részvénynek. Viszont a vállalkozások nagy része számviteli

és pénzügyi szempontból nem ment annyira jól és nem nagyon, vagy szinte egyáltalán nem termeltek nyereséget. Sőt, a legtöbb részvényből befolyt összegből nem IT jellegű innovációt hajtottak végre, hanem például csak egy új székházat vettek, vagy marketingkampányokra költötték a pénzt. Ez lassan nyilvánvalóvá kezdett válni, így 2001 elejére a NASDAQ részvények hirtelen elkezdtek 5000 pontról 1000 pont alá esni. Ez azért is fontos, mert utoljára 1997 előtt voltak 1000 pont alatt. (Haraszi, 2021)

B, Az ingatlan lufi

Ezt „subprime válságként” is emlegetik, aminek a gyökere alapvetően egy nagyon erős hitelexpanzió volt, amikor is a bankok rossz hitelképességű ügyfeleknek is tömegesen nyújtott hiteleket.

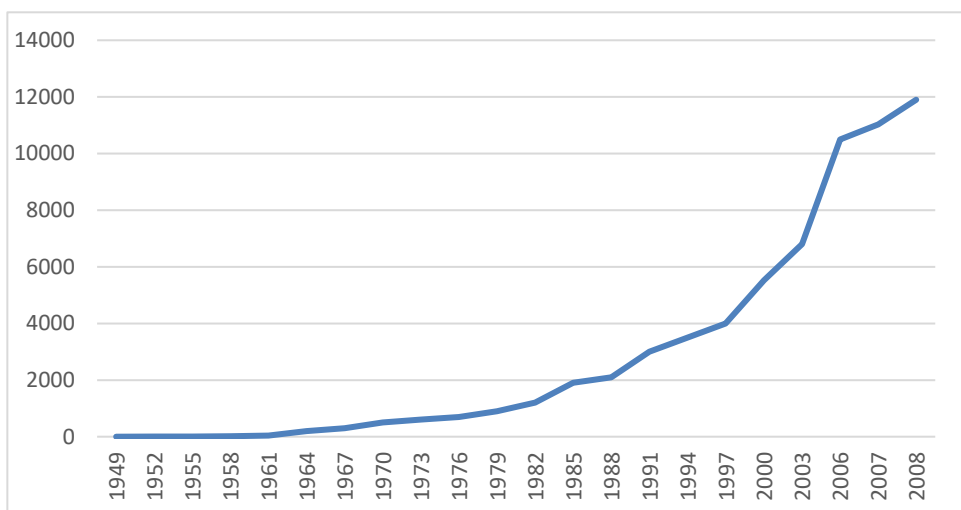
Miután a dot.com „lufi kipukkadt”, a kamatlábakat nagyon alacsony szintre levítették és a hitelexpanzió beindult, hiszen így nagyon olcsón lehetett hitelhez jutni. Olyan magánszemélyeknek is adtak hiteleket, akik valójában vissza sem tudták azt fizetni, sőt olyan mennyiségű hitelt biztosítottak ingatlan fedezetekre, mely több volt, mint maga az ingatlan ára. Mindeközben az ingatlanpiaci árak elkezdtek az egekbe szökni. Például 2000-től 2006-ra már 100%-os emelkedés tapasztalható a lakásárak emelkedésébe. A háttérben alapvetően olyan derivatívák állnak, amelyeket gyakorlatilag az értékpapírkereskedelem fogott össze. A régi folyamat szerint a kölcsönfelvevő kölcsönt vett fel a banktól, amit ugyanennek a pénzügyi intézetnek is fizetett vissza a kamatokkal együtt, viszont ebben az „új” rendszerben a folyamat úgy nézett ki, hogy a hitelfelvevő felvette a hitelt a hitelező banktól, és a bankok pedig a kiadott hiteleiket és jelzálogjaikat tovább értékesítették befektetési bankoknak. Így a hitelfizetés elmaradása esetén semmilyen formában nem érte kár a bankokat. A befektetési bankok pedig különböző portfóliókba összeállítottak több ezer féle hitelt (pl. diákhitelt, jelzáloghitelt, kölcsönöket, hitelkártyahitelt és a többi) és ezeket nevezték el CDO-nak (fedezett hitelkövetelések) és MBS-nek (jelzálog-fedezettű értékpapírok). (Inside Job, 2010)

Ezután a befektetési bankok fizettek hitelminősítőknél, azért, hogy vizsgálják meg ezeket a derivatívákat és minősítsék őket. A legtöbb esetben AAA minősítést kaptak, ami a legjobb minősítést jelenti. Majd a befektetési bankok ezeket továbbadták nemzetközi befektetőknek, akik a világ bármely pontján lehettek. Például az európai országok nagy befektetői voltak ezeknek az értékpapíroknak. Így ezzel gyakorlatilag a hitelfelvevő a hiteleit a befektetőknek fizeti. (Soros, 2008)

A bankoknak tehát így az volt a célja, hogy minél több hitelt tudjanak kihelyezni, mert annál több bevételhez jutottak. A várakozásaik szerint, mivel a lakásárak nem csökkentek, hanem folyamatosan növekedtek, az ingatlan így abban az esetben is kielégítő fedezetként szolgált volna nekik, ha nem fizetik vissza a hiteleket, vagy ha bizonyos régiókban akár kisebb mértékben is csökkennek a lakásárak. Ezen kívül a befektetőknek ez azért jelentett egy fontos befektetési lehetőséget, mert magasabb hozamot kínáltak a CDO-k és az MBS-ek, mint a hagyományos befektetések. Ráadásul nagyon sok bank hozott létre „mérlegen kívüli árnyék szervezetet” és ők is befektetőként vásárolták ezeket a lehetőségeket, mert ezzel a profitszerzésre irányuló lehetőségeiket jelentősen tudták növelni. (Dariusz & Yousseff, 2018)

Ennek okán, a helyzetet kihasználva, a kölcsönadó bankok egyre több hitelt nyújtottak, mert nekik káruk nem lett belőle. Ugyanez történt a befektetési bankoknál is, mert a CDO-kból és MBS-ekből befolyó profitok nagyon magasak voltak és még a felelősség sem terhelte őket, mert nem volt kormányzati szabályozás ezekre az ügyletekre. Sőt, a befektetési bankok olyan hiteleket preferáltak, amik magas kockázattal járnak, mint nagyobb kamatlábbal, mert annál magasabb a részesedésük. Ehhez természetesen vettek fel ők is hiteleket, hogy tudjanak még több jelzálogot vásárolni, emiatt pedig a folyamatos tőkeáttételüket növelték. 2000 és 2004 között az ilyen ügyletek megkötésének az összege négyszeresére nőtt, valamint 1996 és 2006 között a házak reálértéke megduplázódott. Sőt, a bankok 2006-tól már elkezdtek olyan hiteleket is kibocsátani, amiknél nem volt önerőre sem szüksége a felvevőnek. (Inside Job, 2010)

Megjelentek a spekulánsok is a piacon, akik azért vettek fel jelzáloghiteleket, hogy felújítsák a házat, amire felvették a hitelt, vagy újat építsenek és még nagyobb összegért tudják eladni, mint maga a fedezetként szolgáló ingatlan. A buborék így kialakult, viszont 2008-ra már a hitelfelvevők tömegei nem tudták tovább fizetni a hiteleiket és a bankok sem tudták a továbbiakban már eladni a hiteleiket.

3. ábra Lakossági jelzáloghitelek bővülése az Egyesült Államokban (Forrás: (Soros, 2008) 5. fejezet 6. ábra)

A 3. ábra mutatja az amerikai jelzálogpiac hihetetlen bővülését. A 158 éve alapított Lehman Brothers befektetési bank csődöt mondott és a befektetőik pénze is mind elveszett. A bizalomhiány ismét felütötte a fejét. A gazdaság többi szereplője sem tudott hitelhez jutni, így hatalmas visszaesések következtek be a termelésben és a beruházásokban. A pénzügyi válság elérte a reálgazdaságot és a lakosságot is. A pénzügyi piacok is likvidképtelenné váltak, a gyárak elkezdtek leállni és egyre többen veszítették el ismét a munkájukat, ami ismét lenyomta az aggregált keresletet. Ezzel beköszöntött a recesszió egyre több országba tovább gyűrűzve. A válság következtében rengeteg neves és régi bank is összeomlott. Néhányukat még állami beavatkozással meg lehetett menteni. Ennek érdekében a kormányok betiltották a short-ügyleteket és a betétbiztosítási limiteket is felemelték. (hvg.hu, 2008)

2. A válság

Az 1930-as válság után, a 2008-as válságot tekintik hasonlóan mély válságnak. Ennek a hatásai leginkább Észak-Amerikában, Délkelet-Ázsiában és Nyugat Európában volt érezhető, viszont sokkal elhanyagolhatóbb mélységben érintette a kelet-ázsiai pénzügyi központokat. A nyugat-európai térségben ugyanakkor súlyosbította a helyzetet, hogy az euróválság is közrejátszott. (Dariusz & Yousseff, 2018)

A válság idején, leginkább a pénzügyi szektorokban, megnőtt a munkanélküliség. A maggazdaságok GDP/ fő csökkenését vizsgálva (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 8. táblázat.) főleg az Egyesült Királyságban és Németországban volt számottevően nagy

visszaesés. A posztoszocialista országokban a GDP magasabb mértékben csökkent és erősebb kiigazításokra volt szükség (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 8. táblázat.). A 2000-es évek elején alapvetően egy erős fellendülés volt jellemző a hatalmas nyugati tőke beáramlások miatt, mert az építőipari beruházások és a fogyasztás növekedett, valamint a részvény- és ingatlanpiaci árak is növekedtek. Azonban a külsőfizetési- hiány is növekedett, amit külföldi kölcsönökkel fedeztek. A 2008-2009-es válság így magas inflációhoz és hirtelen leállásokhoz vezetett a termelésben, ráadásul nagyon el is adósodtak. (Pl. Ukrajnában 7-szeresére, Romániában 6-szorosára, és Magyarországon több mint kétszeresére nőtt az adósságállomány.) A maggazdaságokban a legnagyobb visszaesés a beruházásokban volt. Ez a legnagyobb mértékben például az Egyesült Királyságban volt tapasztalható (Lásd: 3. számú melléklet: Táblázatok 9. táblázat.). A fent felsorolt problémák a munkanélküliségi rátát megnövelték és az aggregált keresletet lecsökkentették. (Andrés, 2020)

Magyarország pedig alapvetően is sebezhető országnak számított a nagy államadósságai miatt, amiknek a finanszírozását is csak hitelekből tudta megoldani. Mivel újabb hitelekre már nem volt túl sok lehetőség, az ország nehéz helyzetbe került.

3. A válság kezelése

Sokak szerint már-már túlzásnak mondható mértékű szigorú pénzügyi szabályozások következtek mind az európai, mind az amerikai térségben is. Ilyen szabályozások voltak a Bázeli III vagy például a Dodd-Frank törvény az USA-ban. Régiós szinten is hasonló szabályozásokat vezettek be a nemzetállamok a válság orvoslására.

Ahogy kitört a válság az Amerikai Egyesült Államokban, tőkeinjekciót jutattak az olyan pénzintézeteknek, amik elkezdtek nehézségekkel küzdeni, azon okból, hogy elkerüljék a tömeges bankzárlatot és bankbezárásokat, ahogy az történt az 1930-as évek elején. Ezen felül a FED olyan intézkedéseket és módosításokat eszközölt, mely segítségével elkerülhető volt, hogy a bankok sorra csődbe menjenek. Ezért így 250 000 amerikai dollárra emelték a váltók és a repók betétbiztosítási összegét, illetve Obama, az akkori elnök, elfogadtatta a Kongresszussal, egy 700 milliárd dollár értékűnek megfelelő, Dodd-Frank programot, ami a gazdaság és a pénzügyi rendszer élénkítését szolgálta. Ezzel gyakorlatilag a teljes pénzügyi rendszert reformálták és szigorították, melynek keretén belül:

- magasabb, a működéshez szükséges tőkekövetelménye lett a bankoknak,

- létrehozták a kilenc vezetőből álló FSCO szervezetet, hogy a pénzügyi intézményeket szabályozzák és ellenőrizzék vele,
- felszámolták a nagy bankok magántőke alapjainak finanszírozási lehetőségét, tőkeáttételes kereskedését és saját számlás kereskedését,
- a Pénzügyi Fogyasztóvédelmi Irodát létrehozták, hogy megvédjék a pénzügyi termékek fogyasztóit a visszaélésektől,
- illetve előírták, hogy a FED csak végső hitelezőként jelenhet meg a piacon. (Dariusz & Yousseff, 2018)

Ezeknek köszönhetően az USA megtarthatta vezető szerepét és továbbra is a dollár a világ fő tartalékvalutája 60-65%-os részaránnyal a világ devizatartalékaiból, illetve a FED is megtartotta vezető pozícióját, mert az eszközölt változtatások során az államokon belül és más országoknak is további hiteket nyújtott pénzügyi és nem pénzügyi vállalatoknak. Az amerikai bankrendszer és az értékpapírpiac is stabil helyzetbe került viszonylag rövid idő alatt. (Dariusz & Yousseff, 2018)

A 2008 és 2009-es válságnál már sikerült egy teljesen más gazdasági politika alkalmazásával elkerülni a tömeges bankcsődöket, mint ahogy azt a fentiekben ismertettem. A központi bankok felvásárolták a rossz értékpapírokat és kiterjesztették a likviditást és további kölcsönöket nyújtottak a bajba jutott bankoknak a fennmaradásuk érdekében, illetve a nagyobb bankokat is elkezdték államosítani, hogy az állam nagyobb szerepet tudjon vállalni a hitelpolitikában.

Ami, viszont leginkább sérült ennél a válságnál, az a fogyasztók nettó vagyona, továbbá a vállalkozásoknak is okozott pénzügyi sérülékenységet, hiszen a termelésüket csökkenteniük kellett. Ez tulajdonképpen mutatja, hogy a tőke és a munka közötti egyenlőtlenséget a továbbiakban sem sikerült még megoldani. Ezt az Európai Unió a tagállamokkal kötött fiskális politikát szigorúan szabályozó szerződésekkel próbálta szilárdítani.

Magyarországon a pénzügyi piac szereplői a határidős és azonnali piacokon azonnal elkezdték eladni a magyar forint alapú értékpapírokat és befektetéseket. Az államesőd lehetősége többször is felmerült, mert a működéshez szükséges pénzügyi forrásokat az állam már nem tudta előteremteni. A jegybank az utolsó lehetőségéhez, a készenléti hitelkeretért folyamodott az IMF-hez. Ezzel némileg sikerült áthidalnia a problémát.

Az új rendszerben az államok és a pénzügyi rendszerek kapcsolata megerősödött, mert a központi bankok sokkal nagyobb szerepet kaptak a szabályozások és az ellenőrzések terén. A

legtöbb ország rövid időn belül kilábalta a 2008-as válságból, de ehhez szükséges volt a pénzügyi rendszereket megszilárdítani a központi bankok összefogása által és nagyobb szerephez és hatalmi körhöz juttatásán keresztül, hogy az emberek és befektetők bizalma visszatérjen és sokkal stabilabb és kontrollált működési körülményeket tudjanak biztosítani a bankok számára.

3 Saját vizsgálat

3.1 Kutatási célok, hipotézisek és a vizsgálati módszerek bemutatása

A céloom a kutatásaimmal az volt első körben, hogy méginkább elmélyítsem a tudásom ebben a témakörben, mert alapvetően is nagyon közel áll hozzám a válságok elemzése, illetve másod, de nem utolsó sorban, hogy be tudjak bizonyítani a témával kapcsolatosan számomra két fontos dolgot, amik egyben a szakdolgozatom hipotézise is:

Azt gondolom, hogy a XX. és XXI. századi kapitalista gazdasági válságok között nincs ok-okozati összefüggés, tehát minden esetben egyedi esetről beszélünk, továbbá, hogy minden egyes válság során az endogén és exogén tényezők ugyanolyan mértékben hozzájárultak azok kifejlődéséhez.

A vizsgálati módszereket illetően pedig, több mindent is felhasználtam ahhoz, hogy mélyebb megértést kaphasson az olvasó és én magam is, amik a következtetésemhez és azok megértéséhez vezetnek. A már meglévő tudásomon kívül, az egyetemi tanulmányaim és a témában való olvasottságom az, amire alapvetően is építeni próbáltam a dolgozatot. Ugyanakkor több szakirodalmi forrást is felhasználtam az adatgyűjtéshez, melyek az előző fejezet megírásában szintén segítségemre voltak, továbbá minden esetben használtam táblázatokat és ábrákat, melyek segítségével a három legnagyobbnak tekinthető, elmúlt száz év kapitalista gazdasági válságait tudtam elemezni. (Ennek körülményeit már bemutattam az 1. fejezetben.) Ezen kívül olyan adatgyűjtési módszereket is használtam, amikkel bizonyítani szándékozom a már fent említett hipotézisemet, mint a kérdőíves felmérés kitöltetése és az interjúk elkészítése.

A kérdőívet 2023-ban készítettem el és töltöttem fel egy online platformra, hogy minél több embernek elérhető legyen, így ennek a kitöltésére bárkinek volt lehetősége, ha a linket megkapta hozzá. Minden esetben bátorítottam mindenkit, hogy küldje tovább az ismerőseinek, annak okán, hogy minél messzebb, minél több megyébe eljusson, illetve, hogy annál mélyebb elemzést tudjak végrehajtani a kitöltők diverzitása miatt. Az interjúkat is 2023-ban végeztem el, az interjúztatottakkal egy előre meghatározott időpontban. Egy interjú kivételével, ami ténylegesen személyes formában zajlott, mindegyiket online felületen (konferenciahívás formájában, bekapcsolt kamerával) bonyolítottam le, hogy minél inkább a személyes interjú formáját tudjam velük elérni. Minden egyes interjú fél óráig tartott.

Mind a két gyakorlati adatgyűjtési módszert és a részletes szöveges elemzést (Lásd 2.3 fejezet) szükségesnek láttam ahhoz, hogy a hipotézisemet igazolni tudjam. Mégis, a vizsgálat körülményeivel kapcsolatban fel kell hívjam minden olvasó figyelmét a körülményekből fakadó torzítás lehetőségére.

3.2 A vizsgálati minta és a módszerek bemutatása

Ebben az alfejezetben szeretném részletesebben körülhatárolni az elvégzett gyakorlati kutatásaimat és adagyűjtési módszereimet.

a) A kérdőíves felmérés:

Ez összesen 27 darab kérdést tartalmazott, melyből az első 6 kérdés a nem, a kor, a lakóhely szerinti eloszlásra és a végzettségre, foglalkozásra és havi nettó keresetre irányult. A többi 21 pedig mind a hipotézis alátámasztását szolgálta, melyeket ennek megfelelően, releváns formában dolgoztam fel. A kérdőívemre 105 ember válaszolt, ebből 42,9%-ban férfiak és 57,1%-ban nők, akik 20 és 70 év közöttiek voltak. A leggyakoribb kitöltő korcsoport a 20-30 évesek közötti volt 37,1%-os, valamint a 40-50 és az 50-60, mind a két esetben 24,3%-os arányban. A lakóhely szerinti eloszlás a következőképp alakult:

- Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye: 1,4%
- Budapest: 54,3%
- Fejér vármegye: 2,9%
- Győr-Moson-Sopron vármegye: 1,4%
- Hajdú-Bihar vármegye: 2,9%
- Nógrád vármegye: 1,4%
- Pest vármegye: 20%
- Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye: 2,9%
- Vas vármegye: 1,4%
- Zala vármegye: 11,4%

A top három így Budapest, Pest megye és Zala megye volt. A kitöltők több mint fele 200 és 400 ezer forint között keres, illetve a harmadik helyen, 17,1%-al, azok vannak akik 500 ezer forint felett keresnek. A kitöltők csupán 11,4%-a keres 400 és 500 forint között. A többiek pedig 200 ezer forint alatt keresnek vagy nincs jövedelme. Az iskolai végzettség tekintetében is hasonlóképp vegyes volt, mert a kitöltők 5,7%-nak volt csak általános iskolai végzettsége,

míg 30%-nak középiskolai, 15,7%-nak felsőfokú szakképzése, 25,7%-nak főiskolai és 22,9%-nak egyetemi végzettsége van.

A megkérdezettek a foglalkozásukat is beírhatták, melyből azt sikerült leszűrni, hogy mindegyik kitöltő más-más iparágba dolgozik, így sikerült ezzel lefednem a termelői szektort, az energia iparágakat, a pénzügyi szektort, az egészségügyi iparágat, az állami szférát, a média és telekommunikáció iparágát, illetve a szolgáltató központok szektorát is. A kérdőív teljes terjedelemben megtalálható az 1. mellékletben. (Lásd: 1. számú melléklet: Felhasznált kutatási kérdőív.)

a) Az interjú:

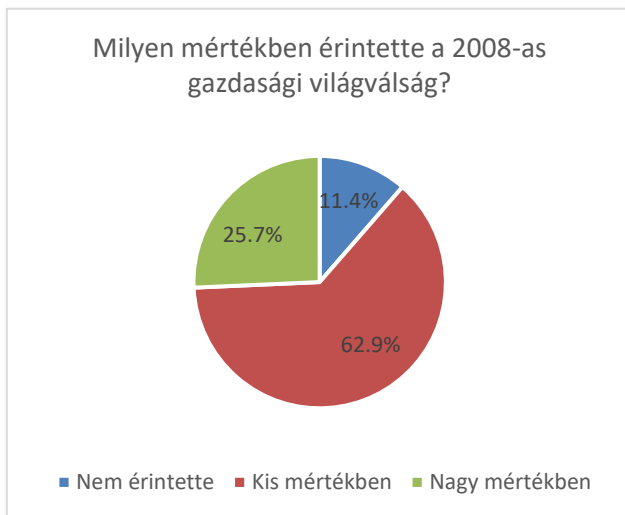
Az interjút 5 emberrel hajtottam végre és 11 darab kérdést tettem fel. Ezeket a következő alfejeztben fogom részletesebben ismertetni, azzal együtt, hogy milyen iparágban tevékenykedőket kérdeztem meg. Az interjúztatottak mindegyike a 40-65 éves korosztályból lettek kiválogatva, mert az interjúk során arra szerettem volna általánosságban megfogalmazva választ kapni, hogy amivel és ahol 2008-ban foglalkoztak, milyen formában érintette a válság és mit gondolnak a válságokról. A feltett kérdéseimmel is a hipotézisemet szerettem volna alátámasztani, ehhez pedig mindenképp több év munkatapasztalatra van szükség, hogy a véleményüket releváns minőségben tudják megfogalmazni, én pedig feldolgozni. Ez a kutatási módszer szinte a kérdőívemre épül és együttesen is szükségesek ahhoz, hogy a végső következtetésemhez el tudjak jutni.

A hipotézisem vizsgálata érdekében kétféle információértékelési módszert végeztem. A kérdőíves felmérés esetében olyan matematikai-statisztikai eljárásokat folytattam, melynek során a kapott válaszokat százalékos formában értékelem ki, több módszert alkalmazva, és ezek eredményeit ábrák vagy táblázatok formájában mutatom be. Ehhez segítségül hívtam a Microsoft Office programot (Excel és Word). Az interjúk esetében pedig a kérdéseket struktúrált formában és sorrendben tettem fel az interjúztatottaknak, amelyeket már előre megírtam. A válaszokról jegyzetet készítettem, kérdésenként feldolgozva, amelyeket összesítve fogom bemutatni a későbbiekben. Az interjú kérdések teljes terjedelemben megtalálhatók a 2. mellékletben. (Lásd: 2. számú melléklet: Interjú kérdések.)

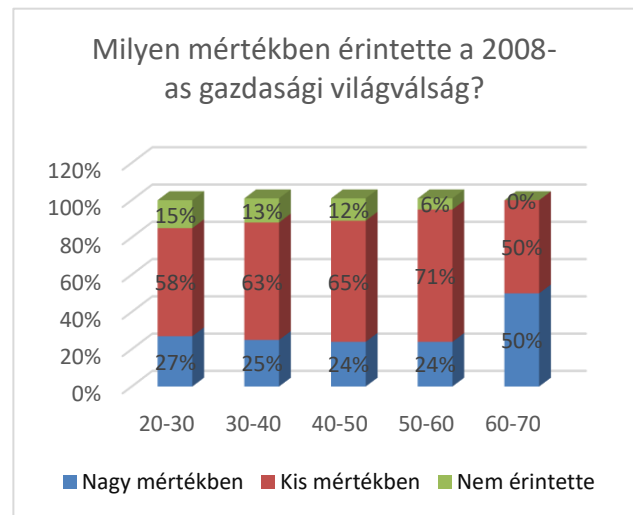
3.3 Eredmények

3.3.1 Kérdőív

A kérdőívemmel felmértem elsősorban a válaszadók érintettségét és kompetenciáját. Ennek során azt tapasztaltam, hogy a válaszadók 11,4%-át nem érintette semmilyen formában a 2008-as gazdasági válság, míg 62,9%-át kis mértékben és 25,7%-át nagy mértékben érintette. (Lásd 5. ábra) Így elmondható, hogy több mint 85%-át érintette a megkérdezetteknek.

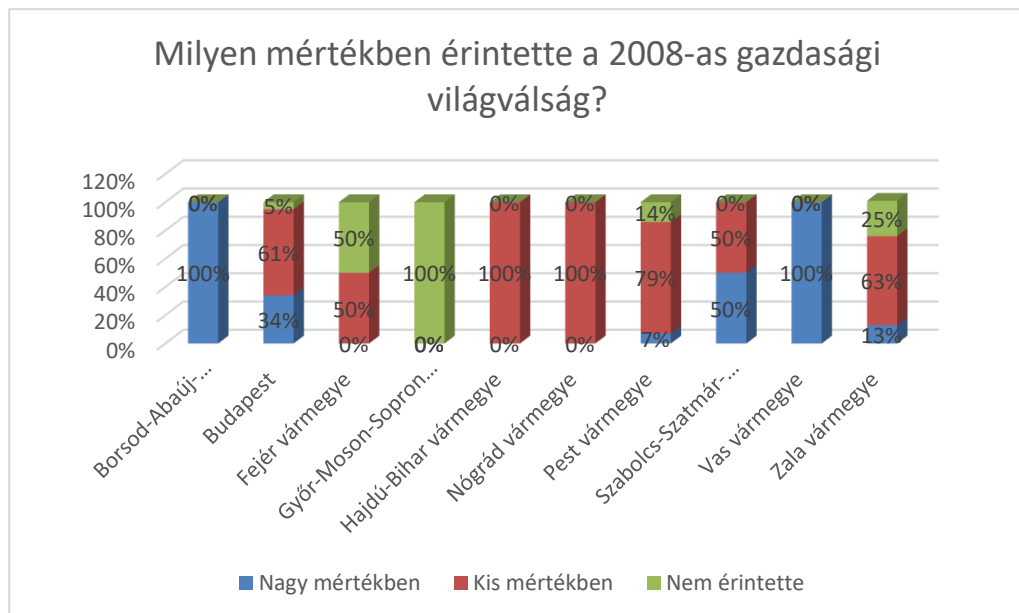
5. ábra Az emberek érintettsége a 2008-as gazdasági válság során (Forrás: Saját kutatás)

4. ábra Az emberek korosztály szerinti érintettsége a 2008-as gazdasági válság során (Forrás: Saját kutatás)

Kor szerinti elosztásban ez az arány megváltozik (Lásd 4. ábra), mert akiket nagy mértékben érintett a válság azok leginkább a 60-70 év közöttiek 50%-os aránnyal. A többi korosztály, egymáshoz hasonlóan, jellemzően 24-27%-os részaránnyal érzi csak, hogy nagyon érintette. Ugyanakkor kis mértékben, a legnagyobb arányban megjelölve ezt, minden korosztályban (több mint 55%-os aránnyal) megéreztek a 2008-as válság hatásait. Ebből a legkiemelkedőbb az 50-60 évesek 71%-os, míg a 40-50 évesek 65%-os aránnyal. Nagyon kevesen voltak viszont azok, akik egyáltalán nem érezték a recesszió hatásait. Ez a 60-70 évesek közül 0%-os, az 50-60 évesek esetében 6%-os, de a legkiemelkedőbb esetben is, a 20-30 évesek esetében is csak 15%-os arányban fordult elő. Ez arra enged következtetni, hogy akik már a legrosszabb esetben is 30 évesek is ebben a korcsoportban, 15 évesek voltak a válság idején és nem feltétlen látták a válság rájuk vonatkozó megnyilvánulásait. Ugyanakkor a 20-30 évesek, koruk ellenére, 85%-os aránnyal azt jelölték meg, hogy legalább kis (beleértve a nagyot is) mértékben hatással volt rájuk valamilyen szinten.

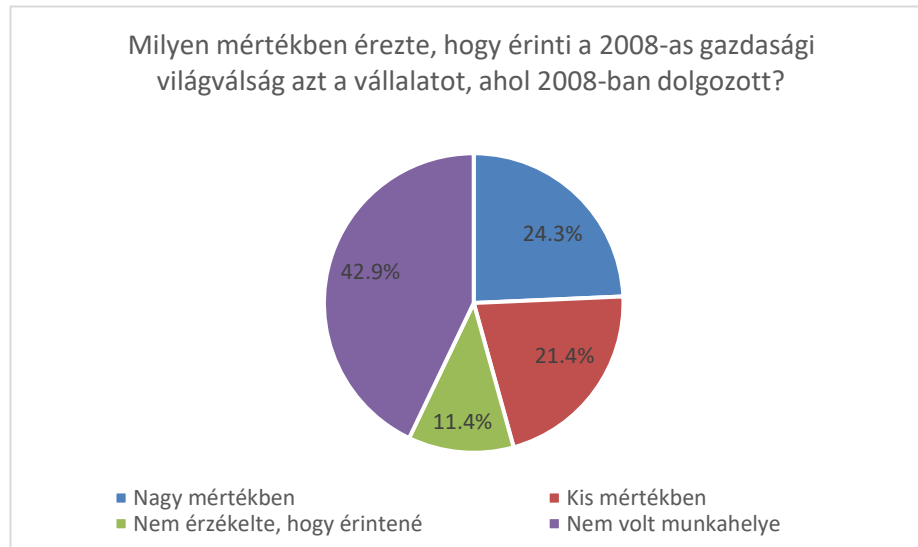
A lakóhely szerinti eloszlásban is megvizsgáltam ugyanezek a szempontok alapján az adatokat (Lásd 6. ábra) és a válaszadók 89%-a, független lakóhelytől, legalább kis mértékben, érezte a 2008-as recessziót. Ebből 26%-a érezte csak nagy mértékben. Például Budapesten 61%-ban és Pest vármegyében 79%-ban legalább kis mértékben érezték a válság hatásait. Peste megye határán kívül pedig átlagosan 40%-ban kis mértékben és 29%-ban pedig nagy mértékben érezték. 11%-a állítja azt, hogy semmilyen formában nem érintette. Zala megyében például 75%-a az embereknek legalább érezte. Ugyanakkor (Győr-Moson-Sopron megyét, Zala megyét, Pest megyét és Budapestet leszámítva) minden megyében arra szavaztak a válaszadók, hogy legalább kis mértékben, de érezték a recesszió hatását. Tehát a következtetésem az, hogy korcsoporttól és lakóhelytől is függetlenül mindenki tapasztalta vagy legalább látta a válság megnyilvánulásait.

6. ábra. Az emberek lakóhely szerinti érintettsége a 2008-as gazdasági válság során (Forrás: Saját kutatás)

A válaszadók azzal kapcsolatban is meggyőző és markáns véleményen voltak, hogy a 2008-as történések milyen mértékben érintették azokat a munkahelyeket, ahol akkoriban tevékenykedtek. (Erre az interjúk során történt kutatásaim ismertetésekor még vissza fogok térni mélyebben.) A válaszadók 42,9%-a még nem dolgozott ebben az időszakban, leginkább az életkora miatt, így őket a továbbiakban nem említem. Viszont azok, akik dolgoztak valamilyen formában (57,1%-a a válaszadóknak), 21,4%-a kis mértékben, 24,3%-a már nagy mértékben érezte, hogy kihatással volt a munkahelyének operatív működésére. Elenyésző mértékben, 11,4%-ban, nem érezték semmilyen változást. (Lásd 7. ábra) Végső soron a

dedukcióm az, hogy a kérdőívet kitöltők több mint 60%-a, függetlenül kortól vagy lakóhelytől, valamilyen formában érezték a válság hatásait a saját bőrükön vagy azáltal, hogy kihatással volt a vállalkozásra, ahol éppen tevékenykedtek.

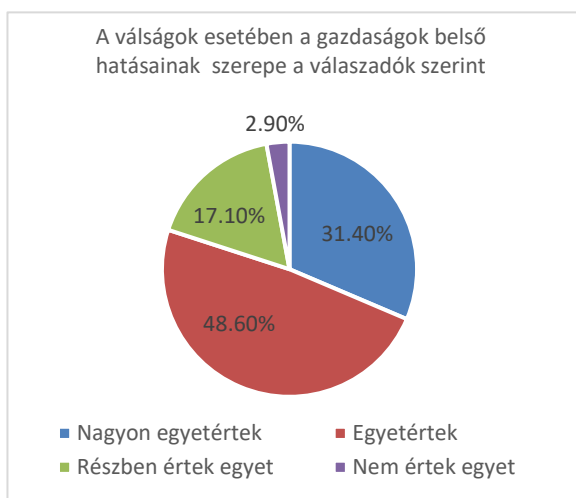

7. ábra Milyen mértékben érezte a válaszadó, hogy érinti a 2008-as gazdasági világválság azt a vállalatot, ahol 2008-ban dolgozott (Forrás: Saját kutatás)

A felmérés további eredménye azzal kapcsolatban, hogy mennyire érzik magabiztosnak a tudásukat a válságok témakörében az emberek, azt mutatja, hogy csupán 1,4%-a érezi úgy, hogy elhanyagolható tudással rendelkezik, míg 32,9%-a alacsony szintűnek tartja. Ami nem feltétlen meglepő, egyben biztató, hogy több mint a válaszadók fele (58,6%-al) úgy érzi, hogy legalább közepes szinten van a tudása és 7,1%-a pedig, hogy magas szinten. Ez alapján a kompetenciájukat vizsgáltam, illetve a tájékozottságukat.

Az elemzéseimben ezen a vonalon továbbhaladva, a következő kérdéskör, amit a kérdőívemmel vizsgáltam az, hogy a válaszadók milyen mértékben érzik, hogy az exogén és az endogén tényezők közrejátszanak egy válság (a felmérő ív esetében az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok) kialakulása során. Az erre vonatkozó első kérdésem az volt, hogy a külső hatásokat (mint például az államok elnépesedése, a háborús konfliktusok vagy a felgyorsult technológiai fejlődés) mennyiben értékeli úgy, hogy kihatással van a válságok kialakulására. Ugyanez a kérdés a belső hatásokra (mint például az átlagbérek, a munkanélküliség mértéke, az iparágak jellemzői, a mezőgazdaság helyzete vagy az ország

eladósodottsága) vonatkozóan is fel volt téve. A válaszadók majdnem ugyanolyan véleményen voltak, mind a két esetben. A 9. ábra és a 8. ábra mutatja a válaszadók véleményét. Mind a két esetben elég egyhangú választ adtak, miszerint 2,9%-a csak az, akik szerint sem az endogén, sem az exogén hatások nincsenek hatással a válságok kialakulására. Ezzel ellentétesen, mind a két esetben szintén, sokkal több mint 60% egyetért vagy meg van győződve arról, hogy mind a két tényezőnek van kihatása. Akik pedig, még ha csak részben is, de egyetértenek a külső hatások esetében 31,4%-os, a belső hatások esetében 17,1%-os arányban szavaztak. Ez elég markánsan mutatja, hogy a megkérdezettek is elismerik eddigi tapasztalataik alapján, hogy a két hatás közül az egyik sem elhanyagolható egy válság elemzését illetően.

8. ábra A válságok esetében a gazdaságok belső hatásainak szerepe a válaszadók szerint (Forrás: Saját kutatás)

9. ábra A gazdasági válságok esetében a külső hatások szerepe a válaszadók szerint (Forrás: Saját kutatás)

Ennek megerősítésére további információkat is ki tudunk nyerni a felmérésből. Specifikusan kérdeztem rá olyan tényezőkre (nem említve a kérdésben, hogy az belső vagy külső hatás lenne), hogy a válságok kialakulásának hozzájárulásában mennyire szignifikáns tényezőként játszik közre a kormányzati rendszerek aktuális politikai helyzete (1.), a globális pénzügyi kapitalizmus nagy méretű kialakulása és elterjedése (2.), az árak növekedése (3.), az országok közötti politikai konfliktusok (4.), a multinacionális vállalatok megjelenése (5.), valamint az, ha az emberek kivesszik a befektetésüket és a pénzüket a bankokból (6).

1. A kormányzati rendszereket nagyon fontosnak tartják, mert 0%-a értett egyet azzal, hogy ennek nincs befolyása, viszont 35,7%-a nagyon egyetért, 48,6%-a egyetért azzal, hogy van befolyása.

2. A globalizmus hozzájárulását tekintve pedig csupán 4,3%-uk nem ért egyet, 27,1%-uk nagyon egyetért és 54,3%-uk egyetért.

A többi faktor esetében is hasonló eredményeket kapunk. Tehát a 3-as, a 4-es, az 5-ös és a 6-os tényezőknél is általánosságban megállapítható, átlagot vonva, hogy:

- Akik nem értenek egyet, azoknak 7,5%-os,
- Akik csak kis mértékben, de egyetértnek, ők 38,9%-os,
- Akik viszont nagyon egyetértnek 53,6%-os arányban vannak. (Lásd 1. Excel táblázat.)

Átlagos értékeket azért érdemes használni ennél a pontnál, mert a válaszadók nagyon hasonló véleményen voltak, nemtől, kortól, végzettségtől, vagy akár kereseti szinttől is függetlenül.

Ennek a részletesebb ismertetése (Lásd 1. Excel táblázat.) során további olyan következtetésekre juthatunk, hogy az átlagon belül is vannak, kicsivel is, de kimagaslóbb értékek. Például abban értettek leginkább egyet, hogy egy válság esetén az árak növekedése fontos tényezője és befolyásolója a válságoknak, míg a politikai konfliktusokat az országok között 47,1%-os arányban pontosan ugyanannyira, kis és nagy mértékben is fontosnak tartják. A legtöbben abban nem értenek egyet, de még az is csak elenyésző (11,4%-os arányban), hogy hatással van egy válság kialakulására, ha az emberek a befektetéseiket és a pénzüket kiveszik a bankokból. Összességében, minden egyes esetben úgy tapasztalták és látják, hogy legalább 85%-os arányban mindegyik tényező közrejátszhat, ha akár csak egy kis mértékben is.

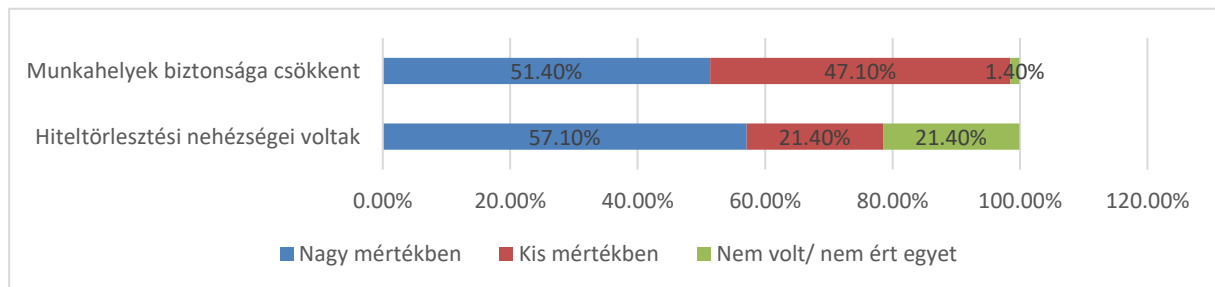
	Nem ért egyet	Kis mértékben	Nagy mértékben
3. Árak emelkedése	2.9%	34.3%	62.9%
4. Politikai konfliktusok országok között	5.7%	47.1%	47.1%
5. Multinacionális vállalatok elterjedése	10.0%	32.9%	57.1%
6. Pénz és befektetés kiveszése a bankból	11.4%	41.4%	47.1%
Átlag:	7.5%	38.9%	53.6%

*1. Excel táblázat A különböző tényezőkkel a válaszadó mennyiben ért egyet, hogy hozzájárul a válságok kialakulásához
(Forrás: Saját kutatás)*

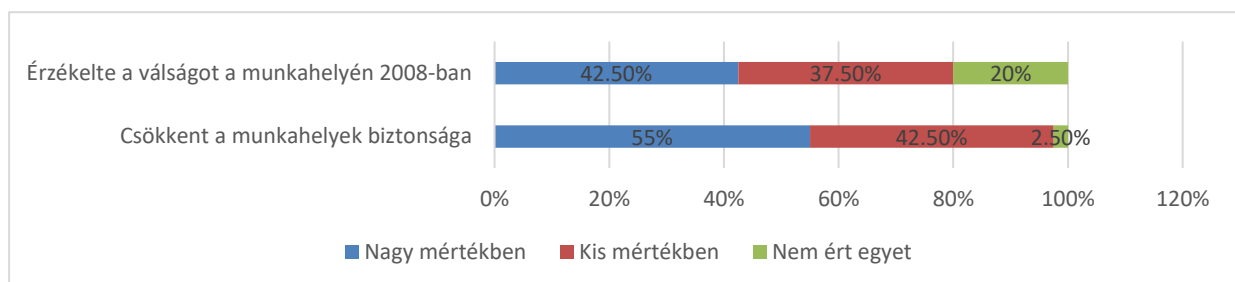
A további elemzéseimmel azt vizsgáltam, hogy a válaszadók milyen szinten gondolják azt, hogy a munkahelyek biztonsága csökkent, illetve, hogy hiteltörlesztési nehézségei voltak a 2008-as válságban. A 10. ábra azt mutatja, hogy a válaszadók több mint 50%-nak vagy hiteltörlesztési nehézségei voltak, vagy úgy érzékelték, hogy a munkahelyek biztonsága

csökkent. Akik ugyanezt, de kis mértékben tapasztalták, ők az utóbbi esetében 47,1%-os arányban és az előbbi esetében pedig 21,4%-os arányban vannak. Kevesebb embernek volt ugyan hiteltörlesztési nehézsége, mert 21,4%-nak egyáltalán nem volt, viszont 1,4%-uk érezte csak úgy, hogy a munkahelyek biztonsága nem csökkent. Ezek azt mutatják, hogy a mind a két tényezőt minimum 75%-os arányban érezhetőnek vélik egy válság során, csak eltérő mértékben. A 11. ábra megjelenítéséhez először leszűrtem azokra, akik a 2008-as válság során dolgoztak és volt munkahelyük, ugyanis a teljes válaszadók 42,9%-a nem dolgozott még ekkor. (Ennek több oka is lehet, például életkor vagy szülés miatt.) A megmaradt 57,1%-ból pedig azt elemeztem, hogy mennyien érzékelték a munkahelyük hétköznapi működése során, hogy válság van, illetve, hogy mennyire gondolják, hogy csökkent a munkahelyek biztonsága. Minimum 80%-os arányban érezték mind a kettőt és nagyon hasonló adatokat kaptunk ezzel a szűréssel az előző ábrában megállapítottakhoz hasonlítva.

10. ábra Mennyire ért egyet a válaszadó, hogy a munkahelyek biztonsága csökkent és/ vagy hiteltörlesztési nehézségei voltak a 2008-as válság során (Forrás: Saját kutatás)

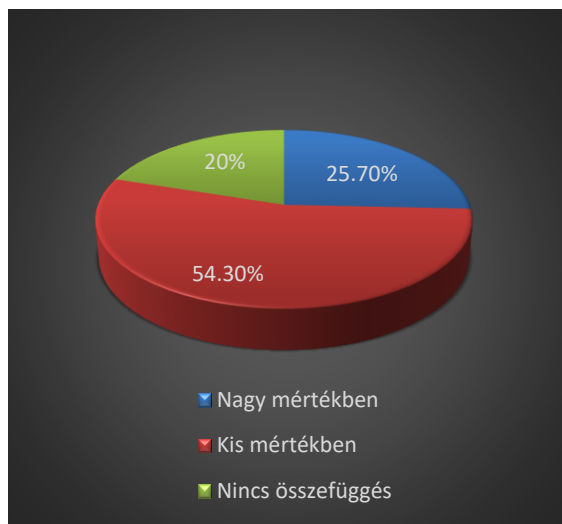

11. ábra Mennyire ért egyet a válaszadó, hogy a munkahelyek biztonsága csökkent és/ vagy érzékelt a válságot a munkahelyén a 2008-as válság során (Forrás: Saját kutatás)

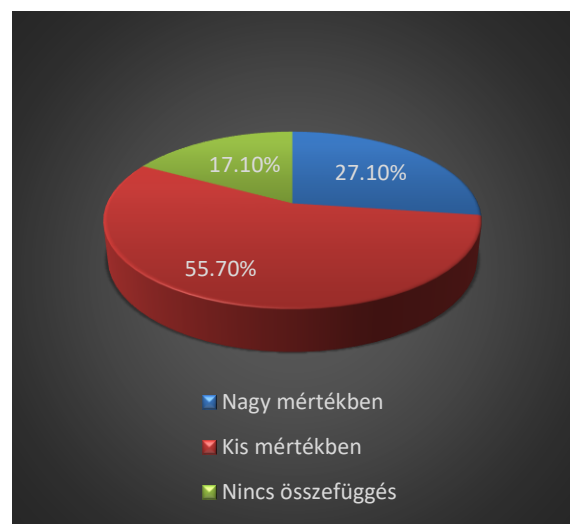
Tehát, az eddigi adatok azt mutatják, hogy az endogén és exogén hatások is ugyanolyan mértékben hozzájárulnak és/ vagy érzékelhetőek/ tapasztalhatóak egy válság során. Ugyan eltérő mértékben vannak jelen ezek a tényezők mindegyiknél, vagy lehet, hogy valamelyiknél nincs is jelen egy-egy tényező, de általánosságban nézve az emberek a saját bőrükön megtapasztalva is érzik vagy látják, hogy ott vannak a belső és külső hatások is. Továbbá az is igaz, hogy a válság egy nemzetállamon belül is átterjedhet akár más-más iparágakra. A

válaszadók 84,3%-a is nagy mértékben egyetért ezzel a kijelentéssel, és csupán 1,4%-a nem gondolja így.

A hipotézisem második részére is szerettem volna választ kapni a Post hoc hibával kapcsolatban, hogy az emberek szerint van-e ok-okozati összefüggés a válságok között, így ezzel kapcsolatosan is végeztem felmérést a kérdőívemben, amit az alábbi ábrák mutatnak (Lásd 12. ábra és 13. ábra). Alapvetően kis mértékben tartják csak úgy, hogy van összefüggés közöttük. Például az előző fejezetben bemutatott válságokat, 54,3%-os arányban kis mértékben tartják csak hasonlónak és 20%-os arányban pedig egyáltalán nem látják őket hasonlónak. Ok-okozati összefüggés, ugyanezen recessziók esetében pedig csak 17,1%-os aránya a kitöltőknek gondolja úgy, hogy nincs közöttük, illetve 55,7%-uk pedig úgy véli, hogy kicsi az összefüggés. Az adatokat több szempont alapján is szűrtem, mint például életkor, vagy iskolai végzettség, de minden egyes esetben nagyon hasonló adatokat kapunk és nem változtat az általános felfogáson.

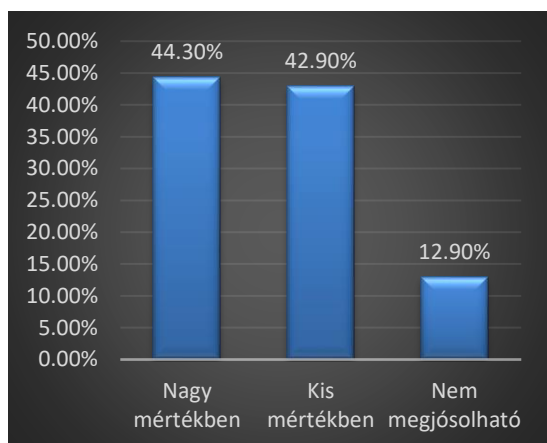

13. ábra A válaszadó hasonlóknak tartja-e az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságokat (Forrás: Saját kutatás)

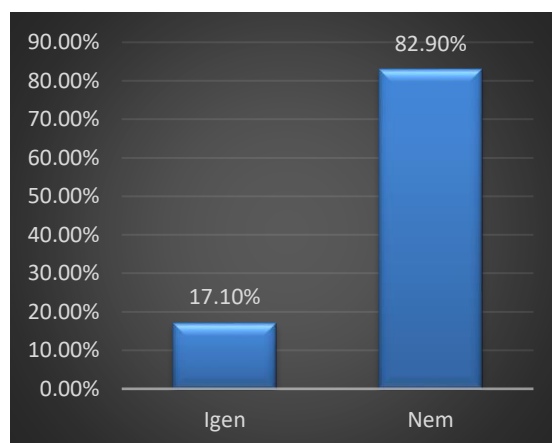

12. ábra A válaszadó szerint van-e ok-okozati összefüggés az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok között (Forrás: Saját kutatás)

Mindenképp szerettem volna a kérdőívemmel arra a kérdésre is választ kapni, hogy mennyire gondolják a válságok kialakulását megjósolhatónak kettő évvel azok kitörése előtt (Lásd 15. ábra), illetve ennek értelmében arra is, hogy sikerült-e egyáltalán felkészülni a 2008-as válságra (Lásd 14. ábra).

15. ábra A válság kialakulásának megjósolhatósága mennyire lehetséges 2 évvel a kitörése előtt (Forrás: Saját kutatás)

14. ábra A válaszadó úgy érzi-e, hogy fel tudott készülni a 2008-as válságra (Forrás: Saját kutatás)

Az eredmények azt mutatják, hogy az válaszadók 44,3%-a úgy gondolja, hogy nagy mértékben megjósolhatók a válságok a kitörésük előtt 2 évvel. Akik kis mértékben gondolják ezt, ők 42,9%-os arányba vannak. Nagyon kevés gondolja úgy (12,9%), hogy nem lehet megjósolni ezeket. Továbbá 82,9%-os arányban azt gondolják a válaszadók, hogy nem voltak felkészülve a 2008-as válságra egyáltalán. A 11. és a 10. ábrán látható is, hogy minden bizonytalán érzékelték a munkahelyük operatív működésében és/ vagy a fokozatosan egyre nehezebb hiteltörlesztéseken keresztül, így ez mindenképp befolyásolta a döntésüket. A készített interjúim bemutatása során ebbe még mélyebb betekintést nyerünk majd a következő alfejezetben.

Végül, amit mindenképp fontosnak tartottam felmérni, hogy mennyire tartják fontosnak a válaszadóim az állami beavatkozást egy-egy kialakult válságban. Az eredmények azt mutatják, hogy 0%-a nem tartja fontosnak, 14,3%-a legalább kis mértékben és a megmaradt 85,7%-a pedig nagyon fontosnak ítélte ezt meg.

Eddig olyan következtetésekre sikerült jutnom, melyek alátámasztották mindazt, amit a hipotézisemben megfogalmaztam. Továbbra is azt gondolom így, hogy az endogén és az exogén körülmények egyaránt nagy szerepet játszanak a recessziókban és azok kialakulásában is. Továbbá sikerült azt a következtetést is levonnom, hogy a válaszadók szerint nincs, vagy csak nagyon alacsony mértékben van ok-okozati összefüggés a válságok között, mely, mint említettem már, részben alátámasztja a véleményemet. Ez viszont az miatt is lehet, mert a tévedés és torzítás kozkázata benne van, valamint nem biztos, hogy minden információ rendelkezésére állt a válaszadóknak. A következő alfejezetben az elvégzett interjúkat és azok

eredményeit fogom bemutatni, illetve azt, hogy mennyiben járultak hozzá az eddig felállított gondolatmenethez.

3.3.2 Interjúk

Mint már említettem, öt különböző cégnél dolgozó emberrel készítettem el ugyanazt az interjút. Ezeket fogom most bemutatni kérdésenként, viszont a cégeket nem fogom megnevezni, mert ebbe sem a cégek, sem a válaszadók nem egyeztek bele. A válaszadók a személyazonosságuk tekintetében is teljes anonimitást kértek, így nem fogom őket a nevükön nevezni.

Az első három kérdés arra irányult, hogy **jelenleg mi a foglalkozása, illetve, hogy mivel foglalkozott a cég, ahol 2008-ban dolgozott és milyen pozícióban tevékenykedett ott.** Mindegyik esetben különböző iparágakban tevékenykedtek, lefedve ezzel a szolgáltatással, a technológiával és informatikával, az energia kereskedelemmel, illetve a fogyasztási és ipari termékekkel foglalkozó iparágakat. A válaszadókat innentől ugyanazzal a számmal fogom jelölni és megkülönböztetni minden kérdés esetében (1-5). A válaszok az alábbiak voltak:

1. Magánvállalkozóként angol oktatással foglalkozott. Jelenleg ez változatlan.
2. Kizárólagos cégtulajdonos volt (még mindig) és egy informatikai szolgáltatásokkal és termékek gyártásával foglalkozó céget vezetett. Ennek munkaerőlétszáma átlagosan 5-10 fő volt ekkor még.
3. Egy követeléskezelő cégnél az ügyfélszolgálat vezetőjeként dolgozott. Jelenleg HR vezetőként dolgozik.
4. Egy energiakereskedelemmel foglalkozó állami vállalatnál adatelemzőként dolgozott/dolgozik.
5. Egy biztonságtechnikai cégnél logisztikai pozícióban az árubeszerezésért volt felelős. Jelenleg is logisztikai beszerző, csak másik cégnél már.

Tehát, mindegyik válaszadónak volt/van rálátása és kompetenciája abban, hogy milyen szinten érintette a vállalkozásokat a 2008-as válság. A következő két kérdésem arra terjedt ki, hogy **a 2008-as válság milyen szinten érintette és miben volt érzékelhető a vállalkozásnál, ahol tevékenykedett, illetve, hogy a vállalkozás mely területeit érintette a leginkább.** A válaszok az alábbiak voltak:

1. Minden nyelvviskolával kötött szerződése megszűnt, mert a cégek leállították az angol oktatást pénzügyi nehézségekre hivatkozva. A magán tanítványai nagy része is lassan lemorzsolódott, mert láthatóan nem volt elegendő bevétele az embereknek. Ez akkora

visszaesést jelentett a vállalkozásának, hogy pár évre teljesen abba kellett hagyni a főtevékenységet és irodai kisegítő munkákat vállalt.

2. A válság alatt fokozatosan, de utána kiemelkedően, 2012-től kezdtek érezhetően csökkenni a kiskereskedelmi eladások a magánszemélyek körében, így a válság a kiskereskedelmi forgalomba okozott több tíz százalékos visszaesést.
3. Ebben az időben került a céghez, így nem tudott viszonyítani a korábbi állapotokhoz képest. Viszont amit le tudott szűrni összességében, hogy nagyon nem érintette a céget, a profiljából adódóan. A cég akkor volt fellendülőben.
4. A válság miatt nagyon megnöttek a svájci frankos lakástörlesztései, viszont a cégnél nem érzékelt változást belföldön. Amiben leginkább mélyen érintette a céget a recesszió, hogy több külföldi leányvállalat is megszűnt.
5. Személyesen nem tapasztalta, hogy érintette volna a vállalkozást bármilyen szinten is, illetve a bérekben sem volt változás. Elmondása szerint ez annak az oka, hogy a műszaki eszközökre mindig szükség van.

Ezután arra kérdeztem rá két külön kérdésben, hogy **milyen lépéseket tett a vállalkozás, hogy kiküszöbölje ezeket a nehézségeket, illetve, hogy milyen változtatásokat eszközölt a hétköznapi működésének tekintetében.**

1. Szüneteltette a vállalkozását átmenetileg, ami miatt többször váltott profilt, mert háromféle különböző területen dolgozott nem azzal foglalkozva, amihez értett, vagyis nem angol oktatással.
2. Leépítette a magánügyfeleket és a teljes tevékenységet átállította kizárólagosan céges ügyfelekre. Kevesebb külső munkaerőre volt szükség, így az addig külsőként foglalkoztatott diákokat nem hívták dolgozni, továbbá a tevékenység átállítása miatt a meglévő munkaerőt tréningezte, hogy méghatékonyabban tudjanak ráfókuszálni a céges ügyfelekre.
3. Nem érzett semmilyen változást.
4. A cég a mindennapi működési költségeit kezdte el csökkenteni. Például korlátozták a céges gépjárművek használatát. A hétköznapi működés során pedig azt érezte, hogy korlátoztak olyan jellegű kiadásokat, minthogy a dolgozóknak a palackozott ásványvíz helyett ballonos ásványvizet adtak.
5. Nem tapasztalt nagyobb lépéseket a cég részéről, sőt profil bővítést tapasztalt. Ugyanakkor a hétköznapi működés során úgy látta, hogy a fizetések stabilitása megmaradt, viszont a fenntartási költségeket csökkentették.

A következő két kérdésben arra is választ kaptam, hogy **a többi munkavállalót mennyiben és milyen szinten érintette a válság a cégnél, valamint, hogy inkább munkaerőhiány vagy a munkaerőkereslet megnövekedése volt jellemző a cégnél ebben az időszakban.**

1. Egyedüli munkavállaló volt a cégében, így nem érintette ez a két kérdés.
2. Kevesebb munkaerőre volt szüksége.
3. Mivel, véleménye szerint, ebben az időben jelentős mértékű volt a munkanélküliség, így gyorsan lehetett találni munkavállalót. Nem volt jellemző a fluktuáció sem és akinek volt munkahelye, próbálta inkább megőrizni.
4. A munkavállalókat annyiban érintette, hogy kevesebb volt a plusz juttatás összességében és sem munkaerőhiány, sem munkaerőkereslet nem volt.
5. A bérek befagyasztását tapasztalta, és létszámstopot vezettek be. Ez miatt az egy főre jutó munkaköri feladatok megnöttek.

A 10. kérdésem az volt, hogy **egyetért-e azzal, hogy a válság könnyedén áttérjedhet más iparágakra, illetve, hogy miért gondolja így.** Erre alapvetően hasonló jellegű választ kaptam mindenkitől:

1. Teljes mértékben egyetért vele, mert szerinte a válság soha nem csak egyetlen iparágat érint és a gazdaság minden alkotóeleme összefügg egymással. Véleménye szerint, van amelyik ágazatot kevésbé tette tönkre, de tapasztalatai szerint a gazdaság legtöbb területén láthatók voltak a válság jelei.
2. Igen, egyetért vele, de idő különbséggel, viszont szerinte biztosan áttérjed szorosabban összefüggő, más területekre.
3. Ő is egyetért, mert úgy látja, hogy ok-okozati összefüggés van az iparágak között. Példaképp említette, hogy ha a válság következtében nincs tőke, akkor csökken a kereslet, ami a termelés csökkenésével is jár, továbbá ez szerinte kihat minden másra, mint például a szállítmányozás és kereskedelem.
4. Szerinte az energia drágulása egy idő után magával húzza az élelmiszerek, üzemanyagok, és minden más drágulását.
5. Véleménye szerint minden, mindennel összekapcsolódik, mint például ha chip, üzemanyag, nyersanyagok (stb.) tekintetében valamelyikből hiány van, kihatással van más iparágra is.

Az utolsó, 11. kérdésem pedig az volt, hogy **milyen párhuzamosságokat lát a korábbi (2008-as) és a mostani (2021-) válság között.** Azért a jelenlegi és a 2008-as összehasonlítását kértem,

mert ebben van leginkább konkrét tapasztalatuk és mindenképp szerettem volna tisztán látni azt, hogy milyen kapcsolódásokat vélnek felfedezni.

1. Jelenleg az ő területén, (a céges angol oktatásban) közel sincsa akkora visszaesés, mint a 2008-as válság idején, annak ellenére, hogy volt egy nagyobb visszaesés a céges megrendelések területén. Úgy látja, hogy a magán embereket is teljesen más arányban érinti. A saját megélhetése annyiban nehezült, hogy az órabérét nem tudja az áremelésekhez igazodva emelni, így a megélhetése többféle céges munka mellett is veszélyben van. Profilt nem kellett váltania a jelenlegi esetében, csak kevesebbet keres ugyanazzal a munkával/ több munkával.
2. Úgy gondolja, hogy a beszerzési árak emelkednek és az alkatrészek elérhetőségei/ megrendelési ideje megnőtt. Aligha lát így párhuzamosságot a kettő válság között.
3. Az amerikai pénzpiac összeomlását közös tényezőnek tartja (mert jelenleg amerikai bankok mennek csődbe). A dráguló hitelezés miatt szerinte kevesebben tudnak hitelhez jutni, ezáltal csökken a fogyasztás, ami a termelés csökkenését eredményezi, továbbá az ingatlanpiac drasztikus változása, ami előbb a rendkívül magas árakhoz vezet, majd a drasztikus csökkenéshez. Véleménye szerint jelenleg még nagyon magasak az árak, de ez sokáig nem tartható. Ezen kívül nagyon sok különbséget lát közöttük.
4. A párhuzamosságot az energia, az élelmiszer, az üzemanyagok és minden más drágulásában, a forint romlásában, és az inflációban látja. Úgy gondolja, hogy ezek biztosan minden válságot jellemeznek, de például nem gondolja, hogy egymást generálnák.
5. Ő a következő tényezőket hozta fel, mint párhuzamot a válságok között: az infláció megnövekedése, a gazdaság recesszióba süllyedése, előtérbe kerülnek hiányszakmák, továbbá vannak szakmák, ahol ilyenkor jobban megérik a válságot, mint például a bankárok.

Látható tehát, hogy minden egyes iparágat, amikben dolgoznak, más szinten, de mégis valamilyen formában biztosra vehető, hogy érintette a 2008-as válság. A kérdőívet és az interjú során elhangzott válaszokból eredő következtetéseimet a következő fejezetben fogom ismertetni. (Lásd 4. fejezetben)

4 Következtetések, javaslatok

Először a szakirodalom bemutatása és a válságok elemzése során tudtam a hipotézisemet alapjaiban is alátámasztó következtetéseket levonni. Úgy gondolom, hogy minden egyes válság elemzése megmutatta számomra azt, hogy mind az endogén, mind exogén tényezők is közre játszottak azok nem csak kialakulásában, de lezajlásában is. Az olvasatomban például az 1930-as esetében az endogén kiváltói a válságnak a hitelexpanzió, az ingatlanpiaci boom, a tőzsde összeomlása, a defláció, a rögzített aranystandard rendszer és a megfelelő állami intervenció hiánya, míg az exogén kiváltói részben az I. Világháború és a pszichológiai tényezők. A pszichológiai tényezők közé tartozik, hogy az emberek a részvényeket elkezdtek megvásárolni a gyors meggazdagodás reményében, majd mikor zuhantak a részvények árai, hogy megszabaduljanak tőlük, pánikba esve, gyorsan próbálták eladni őket. Továbbá a bankcsődök sorozatát is részben pszichológiai tényezők indukálták, hiszen az emberek a bizalomvesztés miatt elkezdtek kivenni minden pénzüket a bankokból és emiatt fizetéképtelenné váltak hirtelen a bankok tömegesen. Az 1970-es évek válsága során az endogén közrejátszó tényezők például a sok deficités ország, a hitelexpanzió, a nemzetközi fizetési egyensúly zavara, a sorozatos bankcsődök, vagy például az országok adósságállományainak növekedése. Az exogén okai részben a (csökkenő profitráta miatti) vállalkozó kedv csökkenése, illetve olyan pszichológiai és lélektani hatások, mint a munkások egyre inkább növekvő bérigénye és a munkások nyomás gyakorlása a kormányzatokra, illetve, hogy egyre inkább elkezdett csökkenni a kereslet a termékek iránt, mert annál inkább eltolódott a kereslet a szolgáltatások piacának irányába. A 2008-as recesszió során pedig az endogén indokai például az ingatlanpiaci boom, a hitelexpanzió, a tőzsde összeomlása, az országok eladósódása, vagy például a kormányzati szabályozás hiánya. Ugyanakkor az exogén okai például, hogy egyre többen használták az internetet a számítógépeken, megjelentek a spekulánsok az ingatlanpiacon és a tőzsdén, a személyi eladósodások, (hiszen nem tudták a hiteleiket visszafizetni már egy idő után az emberek), vagy például pszichológiai tényezők (az olyan befektetők esetében, akik megrohmozták a bankokat, hogy kivegyék a pénzüket és a befektetéseiket).

A következőkben a kérdőívem eredményei támasztják alá számomra a gondolataimat ezzel kapcsolatban, mert minden esetben a válaszadók nagyon nagy része, pontosabban átlagosan több mint 70%-os válaszarányban, egyetértett a kérdésekben feltett endogén és exogén hatások minimum kis, de legtöbb esetben nagy mértékben történő hozzájárulásával a válságok kialakulásához. Mindezek persze eltérő mértékben és eltérő megnyilvánulásokkal és

tényezőkkel vannak jelen minden válság során. Erre leginkább például az interjúim során kaptam alátámasztást, hiszen a válaszadók is mind eltérő mértékben tapasztalták. Például, ahol radikálisabb mértékben kellett változásokat eszközölni (így akár a teljes tevékenységet leépíteni, vagy teljes üzleti kört váltani) azok a kisebb vagy egyszemélyes vállalkozások voltak. A nagyobb cégek is megéreztek valamilyen formában (például a működési és fenntartási költségeiket lecsökkentették), de eltérő mértékben.

A hipotézisem azt is tartalmazza, hogy nincs ok-okozati összefüggés a válságok között. Erre a kérdőívemben olyan eredményt kaptam, melyek ugyan csak részben, de alátámasztják a gondolataimat, hiszen az emberek többsége (több mint 70%-a) úgy látja, hogy kis mértékben van csak ok-okozati összefüggés. Az interjú során viszont a feltevésém már sokkal inkább beigazolódott. Ez egyértelműen mutatja, hogy nem minden vállalkozási formát érintett ugyanolyan formában, vagy egyáltalán nem is érintette akár az egyik iparágat akkora mélységben. A magánvállalkozó és a kisvállalkozás tulajdonosa sokkal mélyebben érezték, mint azok a munkavállalók, akik nagyobb cégeknél dolgoztak és nem is látták ugyanazokat a megnyilvánulásait a válságoknak a cég életében. Arra viszont, hogy látnak-e összefüggést a jelenlegi és a 2008-as válság között, elég vegyes választ kaptam. Ebben az esetben a magánvállalkozó és a kisvállalkozó úgy gondolja, hogy a jelenlegi kevésbé vagy teljesen más fronton érinti a vállalkozását, mint a megelőző. Akik pedig a nagyobb cégeknél munkavállalóként dolgoznak, határozottan kijelentették, hogy annak ellenére, hogy bizonyos pontokban lehet párhuzamot vonni közöttük, nem egymás miatt alakulnak ki. Ezen kívül a válságok elemzésénél is világosan látható, hogy aligha van összefüggés a válságok között, legrosszabb esetben is hasonló események le tudnak zajlani, amik miatt könnyedén feltételezhető, hogy van ok-okozati összefüggés közöttük. Ez pedig a Post hoc tévedés.

Az eddig bemutatott tények azt mutatják, hogy a hipotézisemet nagyon nagy mértékben alátámasztó eredményeket kaptam, mind a válságok elemzése, a kérdőív feldolgozása és az interjúk esetében is, így tehát arra a végső következtetésre jutottam, hogy nem lehet egyértelműen elválasztani az exogén vagy az endogén tényezőket. Minden esetben és minden válságnál befolyásoló tényezőként lépett fel mind a kettő okozó. Tehát úgy gondolom, hogy az exogén okok egyfajta keretet adnak annak a gazdaságnak, mely ennek megfelelően aztán az endogén kritériumokat befolyásolja és alakítja. Mindez, a véleményem szerint, fordítva is igaz. Az exogén és az endogén tényezők mind szerepet játszanak egy válság kialakulásában és nincs ezen recessziók között összefüggés. Értelmezéseim szerint a válságok sok esetben azért is keletkeznek, mert miközben a gazdasági és pénzügyi folyamatok folyamatosan változnak és

alakulnak, azt nem csak az önmaga fejlődése, vagy változása, de a külső okok is befolyásolják, hogy milyen irányba tartson. Az pedig, hogy egy gazdaságban például milyen keresleti és kínálati helyzet áll fent, nagyban befolyásolja a népesség száma, összetétele, a földrajzi elhelyezkedése az országnak, továbbá, hogy milyen nyersanyagokban gazdag és az is, hogy milyenek a reál és nominálbérek az adott országban, tehát mennyire tudják az emberek a saját szükségleteiket kielégíteni.

Ezen felül a politikai döntések és az emberek bizalma is nagyon fontos tényező. Minél kevésbé bíznak az emberek, a befektetők és a vállalkozások, annál kevésbé fognak beruházni, ami pedig a termelés növekedését csökkentheti, így a likvid körforgás sem fog megfelelően beindulni és az aggregált keresletet is csökkenteni fogja az országban, mindez pedig munkanélküliséghez is vezethet. Ha pedig háborús helyzet áll fenn, az is nagyban befolyásolja egy ország gazdasági és demográfiai helyzetét, hiszen a békés gazdaságból át kell állni a hadi gazdaságra, melynek lélektani és gazdasági tényezői is vannak. Pontosan ezek az indokok és a már az eddig felsoroltak is mutatják továbbra is, hogy nincs összefüggés közöttük.

5 Összefoglalás

A célom a dolgozat megírásával az volt elsősorban, hogy bemutassam a fő kapitalista gazdasági válságokat a huszadik és a huszonegyedik században, amik nagy hatással voltak a mai formájában ismert globális kapitalista rendszer kialakulására és ezek bemutatásán keresztül egy elemzést tudjak végrehajtani. Az elemzésem célja az volt, hogy demonstráljam azt, hogy mik játszottak fontos szerepet a recessziók kialakulásában és pontosan mi vezetett a válságok kialakulásához. Ezért a dolgozatomban végigvezettem a válságok kialakulásának okait és tényezőit, valamint fontosnak tartottam bemutatni azt is, hogy milyen megoldást találtak a kormányzatok a különböző recessziókra és hogyan sikerült kilábalni belőlük. (Lásd 2.3. fejezet)

A dolgozatom 3. fejezetében pedig a saját vizsgálataimat és kutatásaimat mutatom be, melyeknek az a célja, hogy alátámasztást tudjak nyerni a hipotézisemnek,

miszerint a XX. és XXI. századi kapitalista gazdasági válságok között nincs ok-okozati összefüggés, tehát minden esetben egyedi esetről beszélünk, továbbá, hogy minden egyes válság során az endogén és exogén tényezők ugyanolyan mértékben hozzájárultak azok kifejlődéséhez.

Ehhez kérdőíves felmérést végeztem, illetve több interjút is készítettem. Az összegyűjtött adatok, információk, valamint tapasztalataim alapján jól kirajzolódnak a válságok, melyek az élet minden egyes területén éreztették a hatásukat, részben a globalizált pénzügyi-és kereskedelmi rendszer miatt, melynek mi is részeseivé váltunk. Az általam végzett kutatásból kiderült az is, hogy a kapitalizmus kedvező hatásai magával hoztak olyan válságokat és kisebb recessziókat, melynek következtében szembe kellett nézni az elmúlt száz évben különböző iparágakban a termelés csökkenésével és egy állandósult munkanélküliséggel. Ezen kívül több szempontból kedvezőtlenül hatott sok esetben tartósabb ideig a nominál-és reálbérekre, az aggregált keresletre és kínálatra, az inflációra, illetve a GDP-re.

A dolgozatomban célul tűztem ki, hogy én magam is szélesebb körű rálátást nyerjek a különböző válságokra és azok hatásaira, hogy a meglévő tudásomat és érdeklődésemet a témában méginkább tudjam mélyíteni. Kutatásaim során többször éreztem úgy, hogy rengeteg vélemény és rengeteg elmélet van egy-egy válságról és ezek rendszerbe foglalása pont ezért is jelentett nagyon nagy kihívást.

Kutatásaim rávezettek, hogy nehéz meghatározni előre, hogy mikor és milyen mértékben ütik fel a fejüket a recessziók és hogy ezeket leginkább utólag lehet szabályozni különböző

gazdaságpolitikávaln és állami intervenció segítségével (minden esetben eltérő mértékben). A kutatásaim arra is rávezettek, hogy az endogén és exogén tényezők ugyanolyan mértékben hozzájárulnak egy-egy válság kialakulásához, illetve arra is, hogy nincs ok-okozati összefüggés a XX. és XXI. századi recessziók között.

Végső soron a meglátásom az is, hogy a gazdasági válságokra szükség van, de állami beavatkozásra is minden esetben, csak eltérő mértékben, ezzel a kérdőívet kitöltők is nagyon nagy mértékben egyetértenek. Kifejezetten ezzel lehet a gazdaságot helyreállítani és abba az irányba terelni, ami újra kiváltja a növekedési időszakot és beindítja a piaci mechanizmusokat is és egyensúlyi helyzetet teremt a gazdaságban idővel.

A szakdolgozatom megírásával így teljes képet kaphattam a kapitalista rendszer sajátosságairól és a válságokról, valamint arról is, hogy az emberek mit gondolnak ezekről széles körben és milyen minőségben és mélységben érezték meg őket. Arra a megállapításra jutottam, hogy a 2008-as válság nem az utolsó volt, hiszen napjainkban is olyan kihívásokkal kell szembe néznünk, amik esetleg a későbbiekben a témám továbbvitelét és további kutatásokat eredményezhet a részemről, mint a fintech, a Covid-19 világjárvány vagy az Orosz-Ukrán háború okozta gazdasági és politikai nehézségek.

6 Irodalomjegyzék

1929: A nagy gazdasági válság. 2008. [Film] Rendezte: Bartholomew Joanna . United States of America: BBC documentary.

Andrés, S., 2020. *Nagy gazdasági visszaesések a hosszú huszadik században.* Shaftesbury Road, Cambridge, CB2 8BS United Kingdom: Cambridge University Press.

Bank, E. K., 2022. *Mi az infláció?.* [Online] Available at: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/educational/hicp/html/index.hu.html> [Hozzáférés dátuma: 10 április 2022].

Dariusz, W. & Yousseff, C., 2018. *Nemzetközi pénzügyi központok a globális pénzügyi válság és a Brexit után.* Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó Kft..

Dietrich, V., 2020. *A beérett gazdaság, A stagnálás mint a siker jele.* Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. szerk. C1427 East 60th Street, Chicago, Illinois 60637, USA: The university of Chicago.

Elekes, A., 2018. *Nemzetközi gazdaságtan.* 978-615-5889-69-1 szerk. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

Haraszi, T., 2021. *Százmilliárdok égtek el és életek mentek tönkre pillanatok alatt.* [Online] Available at: <https://www.origo.hu/techbazis/20210809-20-eve-pukkadt-ki-a-dotcom-lufi.html> [Hozzáférés dátuma: 18. április 2022].

Harmat, Á. P., 2015. *Franklin Delano Rooseveltté élete.* [Online] Available at: <http://tortenelemcikkek.hu/node/144> [Hozzáférés dátuma: 16. December 2022].

hvg.hu, S. Z., 2008. *Amire a válság tanított minket 2008-ban.* [Online] Available at: https://hvg.hu/gazdasag/20081222_valsg_szokincs_kifejezesek_osszefoglalo [Hozzáférés dátuma: 19 április 2022].

Incze, M. és mtsai., 1955. Az 1929-1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. In: M. Incze, szerk. *Az 1929-1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Inside Job. 2010. [Film] Rendezte: Ferguson Charles. United States: Sony Pictures Classics.

Rikard, S., 1979. *A gazdasági válság- A neoimperializmus gazdasági válságainak anatómiája és elmélete*. Budapest: Kossuth Nyomda.

Samuelson, P. A. & Nordhaus, W. D., 2012. *Közgazdaságtan*. 9789630591607 szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó Zrt..

Sásdi, T., 2016. *Sásdi Tamás: A nagy gazdasági világválság következményei Magyarországon és a Gömbös-kormány belpolitikája*. [Online]

Available at: <https://korok.webnode.hu/products/sasdi-tamas-a-nagy-gazdasagi-vilagvalsag-kovetkezmenyei-magyarorszagon-es-a-gombos-kormany-belpolitikaja/>

[Hozzáférés dátuma: 25 április 2021].

Soros, G., 2008. *A 2008-as hitelválság és következményei: A pénzügyi piacok új paradigmája*. New York: Scholar Kiadó.

Szigeti, G., 1935. *Statisztikai közlemények- A gazdasági válság Budapest életében*. hely nélkül.:Budapest Székesfőváros Házinyomdája.

7 1. számú melléklet: Felhasznált kutatási kérdőív

1. **Mi a neme?**
  - a. Nő
  - b. Férfi
2. **Mi az életkora?**
  - a. 10-20
  - b. 20-30
  - c. 30-40
  - d. 40-50
  - e. 50-60
  - f. 60-70
  - g. 70-80
  - h. 80-90
3. **Az Ön vármegye szerinti lakóhelye:**
  - a. Bács-Kiskun vármegye
  - b. Baranya vármegye
  - c. Békés vármegye
  - d. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye
  - e. Budapest
  - f. Csongrád vármegye
  - g. Fejér vármegye
  - h. Győr-Moson-Sopron vármegye
  - i. Hajdú-Bihar vármegye
  - j. Heves vármegye
  - k. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye
  - l. Komárom-Esztergom vármegye
  - m. Nógrád vármegye
  - n. Pest vármegye
  - o. Somogy vármegye
  - p. Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye
  - q. Tolna vármegye
  - r. Vas vármegye

- s. Veszprém vármegye
  - t. Zala vármegye
- 4. Iskolai végzettsége:**
- a. 8 osztály alatt
  - b. 8 osztály
  - c. középiskola (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola)
  - d. OKJ/FOSZK (felsőfokú szakképzés)
  - e. főiskola
  - f. egyetem
  - g. doktori (PhD)
- 5. Mi a foglalkozása?**
- a. SZABADON MEGJELÖLHETI
- 6. Mennyi az Ön havi nettó jövedelme?**
- a. nincs jövedelem
  - b. 154.280 forint (minimálbér) alatt
  - c. minimálbér-200 ezer forint
  - d. 200-300 ezer forint
  - e. 300-400 ezer forint
  - f. 400-500 ezer forint
  - g. 500 ezer forint felett
- 7. Mennyire gondolja magabiztosnak a tudását a gazdasági válságok témakörében?**
- a. Magas szinten
  - b. Közepes szinten
  - c. Alacsony szinten
  - d. Elhanyagolható szinten
- 8. Egyetértene azzal, hogy a XX. és a XXI. században kialakult gazdasági válságok esetében, a külső hatások (mint például az államok elnépesedése, a háborús konfliktusok vagy a felgyorsult technológiai fejlődés) nagy szerepet játszottak?**
- a. Nagyon egyetértek
  - b. Egyetértek
  - c. Részben értek egyet
  - d. Nem értek egyet

- 9. Egyetértene azzal, hogy a XX. és a XXI. században kialakult gazdasági válságok esetében, a kormányzati rendszerek aktuális politikai helyzete fontos szerepet játszott?**
- Nagyon egyetértek
  - Egyetértek
  - Részben értek egyet
  - Nem értek egyet
- 10. Egyetértene azzal, hogy a XX. és XXI. században kialakult gazdasági válságok esetében, a gazdasági rendszerek belső hatásai (mint például az átlagbérek, munkanélküliség mértéke, iparágak jellemzői, mezőgazdaság helyzete vagy az ország eladósodottsága) nagy szerepet játszottak?**
- Nagyon egyetértek
  - Egyetértek
  - Részben értek egyet
  - Nem értek egyet
- 11. Ön szerint a XX. és a XXI. században kialakult gazdasági válságok esetében a globális pénzügyi kapitalizmus nagy méretű kialakulása és elterjedése nagy szerepet játszott?**
- Nagyon egyetértek
  - Egyetértek
  - Részben értek egyet
  - Nem értek egyet
- 12. Mennyire tartja hasonlóknak az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságokat?**
- Nagy mértékben
  - Kis mértékben
  - Egyáltalán nem hasonlóak
- 13. Mennyiben gondolja, hogy van ok-okozati összefüggés az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok között?**
- Nagy mértékben
  - Kis mértékben
  - Nincs összefüggés közöttük

- 14. Ön szerint milyen mértékben voltak érezhetőek az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok a különböző kontinenseken?**
- Ugyanolyan mértékben
  - Majdnem hasonló mértékben
  - Teljesen más mértékben
- 15. Milyen mértékben látja meghatározónak az árak növekedését az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok során?**
- Nagy mértékben
  - Kis mértékben
  - Nem meghatározó
- 16. Milyen mértékben tartja meghatározónak a munkanélküliség növekedését az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok során?**
- Nagy mértékben
  - Kis mértékben
  - Nem meghatározó
- 17. Milyen mértékben látja meghatározónak az országok közötti politikai konfliktusokat az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok során?**
- Nagy mértékben
  - Kis mértékben
  - Nem meghatározó
- 18. Milyen mértékben tartja meghatározónak a multinacionális vállalatok megjelenését az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok során?**
- Nagy mértékben
  - Kis mértékben
  - Nem meghatározó
- 19. Mennyire gondolja megjósolhatónak egy válság kialakulását 2 évvel a válság kitörését megelőzően?**
- Nagy mértékben
  - Kis mértékben
  - Nem megjósolható

- 20. Egyetért azzal, hogy a válság áttérjedhet egy országon belül más iparágakra is?**
- a. Nagy mértékben
  - b. Kis mértékben
  - c. Nem értek egyet
- 21. Mennyiben tartja igaznak azt, hogy a gazdasági válságok annak is köszönhetőek, hogy az emberek a válságok elején kiveszik a pénzüket és a befeketéseiket a bankokból?**
- a. Nagy mértékben
  - b. Kis mértékben
  - c. Nem értek egyet
- 22. A 2008-as pénzügyi válságra úgy érzi, hogy fel tudott készülni?**
- a. Igen
  - b. Nem
- 23. Milyen mértékben gondolja fontosnak az állam beavatkozását egy válság kialakulásának az esetében?**
- a. Nagy mértékben
  - b. Kis mértékben
  - c. Nem fontos
- 24. Milyen mértékben érintette a 2008-as gazdasági világválság?**
- a. Nagy mértékben
  - b. Kis mértékben
  - c. Nem érintett
- 25. Egyetért azzal a kijelentéssel, hogy a munkahelyek biztonsága csökkent a 2008-as válság során?**
- a. Nagy mértékben
  - b. Kis mértékben
  - c. Nem értek egyet
- 26. Egyetért azzal, hogy a hiteltörlesztési költségek és a kamatlábak megugrása miatt hiteltörlesztési nehézségei voltak a 2008-as válság során?**
- a. Nagy mértékben
  - b. Kis mértékben
  - c. Nem okozott nehézséget

- 27. Milyen mértékben érezte, hogy érinti a 2008-as gazdasági világválság azt a vállalatot, ahol 2008-ban dolgozott? (Amennyiben 2008-ban volt munkahelye, csak akkor válaszoljon a kérdésre, egyébként jelölje meg a választ, hogy nem volt munkahelyem.)**
- a. Nagy mértékben
  - b. Kis mértékben
  - c. Nem éreztem, hogy érintené
  - d. Nem volt munkahelyem

8 2. számú melléklet: Interjú kérdések

1. Mi a foglalkozása?
2. Mivel foglalkozik a cég, ahol dolgozott 2008-ban?
3. Milyen pozícióban dolgozott ennél a cégnél 2008-ban?
4. A 2008-as válság milyen szinten érintette és miben volt érzékelhető a cégnél?
5. A cég milyen működési területeit érintette a leginkább mélyen a válság?
6. Milyen lépéseket tett a vállalkozás, hogy kiküszöbölje ezeket a nehézségeket?
7. Milyen változtatásokat eszközölt a vállalkozás a hétköznapi működésének tekintetében?
8. A többi munkavállalót mennyiben és milyen szinten érintette a válság a cégnél?
9. Inkább munkaerőhiány vagy a munkaerőkereslet megnövekedése volt jellemző a cégnél?
10. Egyetért azzal, hogy a válság könnyedén áttérjedhet más iparágakra? Miért?
11. Milyen párhuzamosságokat lát a korábbi és a mostani válság között?

9 3. számú melléklet: Táblázatok

	GDP/ fő %-os változás	Árszínvonal %-os változás	A kilábalás ideje (évek száma)
Kanada	-34,8	-22	12
Egyesült Államok	-30,8	-24	11
Németország	-17,8	-29	7
Franciaország	-15,9	-18	10
Egyesült Királyság	-6,6	-12	5
Spanyolország	-7,7	-5	26
Olaszország	-7,2	-22	9
Görögország	-8,9	-11	4
Ausztria	-23,4	-17	10
Magyarország	-11,5	-21	7
Svédország	-6,4	-10	4
Norvégia	-8,4	-8	4
Ausztrália	-20,9	-17	11
Argentína	-19,4	-22	15
Chile	-46,6	+4	16
Mexikó	-31,1	-21	16

1. táblázat Az árszínvonal csökkenése és az egy főre eső GDP %-os változása a gazdasági világválság idején (Forrás: (Andrés, 2020) 4. fejezet: Saját összeállítás két táblázatból)

	Ipari termelés	Az export értéke
Lengyelország	-42	-62
Németország	-39	-55
Ausztria	-38	-68
Belgium	-37	-53
Franciaország	-26	-61
Csehország	-25	-64
Jugoszlávia	-24	-65

Finnország	-16	-56
Hollandia	-16	-58
Magyarország	-14	-68
Olaszország	-14	-56
Románia	-12	-42
Spanyolország	-12	-65
Svédország	-11	-64
Egyesült Királyság	-11	-64
Dánia	-10	-53
Norvégia	-6	-49
Görögország	1	-61
Svájc	-	-62
<u>Európa ÖSSZESEN</u>	<u>-28</u>	<u>-60</u>
Argentína	-33	-41
Brazília	-3	-62
Chile	-15	-88
Kolumbia	-7	-34
Honduras	-13	-24
Mexikó	-9	-57

2. táblázat Az ipari termelés és export csökkenése Európában és Latin Amerikában, 1929-1932 (%-os változás) (Forrás: (Andrés, 2020) 4. fejezet 4.2 táblázat)

	Franciaország	Németország	Egyesült Államok	Egyesült Királyság
Aranykor (1950-1969)	4	6	2,7	2,1
Neoliberális időszak (1980- 2015)	1,2	1,2	1,6	1,7

3. táblázat Az egy főre eső GDP a gazdaságokban (évi átlagos változás, %-ban) (Forrás: (Andrés, 2020) 5. fejezet 5.1b táblázat)

	Görögország	Írország	Olaszország	Portugália	Spanyolország
Aranykor (1950-1969)	5,8	3,0	5,7	4,6	5,4
Neoliberális időszak (1980-2015)	0,8	4,0	1,0	1,7	1,7

4. táblázat Az egy főre eső GDP növekedése az európai periférián (éves átlagos változás, %-ban) (Forrás: (Andrés, 2020) 5. fejezet 5.1c táblázat)

Ország	1973	1974	1975 I. félév
USA	4,5	-2,5	-4,5
Japán	10	-2,8	2,3
Franciaország	5,5	3,9	0,5
NSZK	2,6	-1,4	0,2
Olaszország	5,7	-2,6	-2,7
Nagy-Britannia	4,4	-0,1	-0,5

5. táblázat A belföldi kereslet évnkénti változásának időszakos ingadozások nélküli mértéke (%-ban) (Forrás: (Rikard, 1979) 1. fejezet 3. táblázata)

6.

Ország	1962 és1972 átlag	1973	1974 IV. hó	1975 I. félév	1975 V-VI. hó
USA	4,7	4,9	6,6	8,4	9,2
Japán	1,2	1,3	1,7	1,7	1,7
Ausztrália	1,5	1,5	3,6	4,2	4,5
Franciaország	1,7	2,1	2,8	3,3	3,6
NSZK	1,0	1,3	3,6	4,6	4,7
Olaszország	3,4	3,5	3,1	2,7	-
Nagy- Britannia	2,3	2,6	2,7	3,1	3,6
Dánia	3,2	2,4	9,0	11,1	11,1

táblázat A munkanélküliség időszakos ingadozások nélküli növekedése (%-ban a keresőképes lakosság egészéhez mérten) (Forrás: (Rikard, 1979) 1 fejezet 4. táblázata)

Ország	1973	1974	1974 májusától 1975 májusáig
USA	6,2	11,0	9,5
Japán	11,7	24,5	14,1
Ausztrália	9,5	15,1	17,2
Franciaország	7,3	13,7	12,1
NSZK	6,9	7,0	6,1
Olaszország	10,8	19,1	19,7
Nagy-Britannia	9,2	16,0	25,0
Belgium	7,0	12,7	13,7
Dánia	9,3	15,3	12,0
Írország	11,4	17,0	24,5
Izland	20,6	42,9	47,4
Spanyolország	11,4	15,7	16,9

7. táblázat A fogyasztói árak változása az előző időszakhoz képest a szezonális változásokkal együtt (Forrás: (Rikard, 1979)1. fejezet 5. táblázata)

Ország	Időszak	GDP/ fő (kumulált csökkenése) (%)
Franciaország	1993	-1,04
	2008-2009	-3,79
	2012	-0,3
Németország	1993	-1,61
	2002-2003	-0,93
	2009	-5,38
Egyesült Királyság	1991	-1,42
	2008-2009	-6,38
Egyesült Államok	1991	-1,4
	2001	-0,02
	2008-2009	-4,81
Bulgária	2009	-2,96
Cseh Köztársaság	2009	-5,34
	2012-2013	-1,45

Észtország	2008-2009	-18,85
Magyarország	2009	-6,47
	2012	-1,11
Lettország	2008-2010	-17,71
Litvánia	2009	-13,58
Lengyelország	2008-2015	0
Románia	2009-2010	-7,02
Szlovák Köztársaság	2009	-5,56
Szlovénia	2009	-8,63
	2012-2013	-4,10
Orosz Föderáció	2009	-7,85
	2014-2016	-4,44
Ukrajna	2009	-14,42
	2014-2016	-10,48

8. táblázat *Recessziók a maggazdaságokban és a KKE-ben 1990-től részlete* (Forrás: (Andrés, 2020) 5. fejezet: Saját összeállítás két táblázatból)

Ország	Időszak	Beruházások (kumulált) csökkenése (%)
Franciaország	2002	-0,92
	2009	-9,07
	2013-2014	-1,14
Németország	2001-2003	-9,38
	2009	-10,08
	2012	-1,8
Egyesült Államok	2001-2002	-2,29
	2007-2009	-18,31
Egyesült Királyság	1997	-1,57
	2008-2009	-20,73

9. táblázat *A beruházások visszaesése* (Forrás: (Andrés, 2020) 5. fejezet 5.2b táblázat részlete)

10 4. számú melléklet: Ábrák jegyzéke

1. ábra A világgazdasági termelés visszesése (%-ban) (Forrás: Saját adatgyűjtés).....	16
2. ábra A munkás érdekképviseletek által nyilvántartottmunkanélküliek száma Budapesten 1929-1933(Forrás: (Szigeti, 1935) 156. oldal).....	18
3. ábra Lakossági jelzaloghitelek bővülése az Egyesült Államokban (Forrás: (Soros, 2008) 5. fejezet 6. ábra)	28
4. ábra Az emberek koreloszlás szerinti érintettsége a 2008-as gazdasági válság során (Forrás: Saját kutatás)	35
5. ábra Az emberek érintettsége a 2008-as gazdasági válság során (Forrás: Saját kutatás).....	35
6. ábra. Az emberek lakóhely szerinti érintettsége a 2008-as gazdasági válság során (Forrás: Saját kutatás)	36
7. ábra Milyen mértékben érezte a válaszadó, hogy érinti a 2008-as gazdasági világválság azt a vállalatot, ahol 2008-ban dolgozott (Forrás: Saját kutatás).....	37
8. ábra A válságok esetében a gazdaságok belső hatásainak szerepe a válaszadók szerint (Forrás: Saját kutatás).....	38
9. ábra A gazdasági válságok esetében a külső hatások szerepe a válaszadók szerint (Forrás: Saját kutatás)	38
10. ábra Mennyire ért egyet a válaszadó, hogy a munkahelyek biztonsága csökkent és/ vagy hiteltörlesztési nehézségei voltak a 2008-as válság során (Forrás: Saját kutatás)	40
11. ábra Mennyire ért egyet a válaszadó, hogy a munkahelyek biztonsága csökkent és/ vagy érzékelte a válságot a munkahelyén a 2008-as válság során (Forrás: Saját kutatás)	40
12. ábra A válaszadó szerint van-e ok-okozati összefüggés az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságok között (Forrás: Saját kutatás).....	41
13. ábra A válaszadó hasonlónak tartja-e az 1930-as években, az 1970-es években és a 2008-ban kialakult gazdasági válságokat (Forrás: Saját kutatás)	41
14. ábra A válaszadó úgy érzi-e, hogy fel tudott készülni a 2008-as válságra (Forrás: Saját kutatás)	42
15. ábra A válság kialakulásának megjósolhatósága mennyire lehetséges 2 évvel a kitörése előtt (Forrás: Saját kutatás).....	42

11 5. számú melléklet: Táblázatok jegyzéke

1. táblázat Az árszínvonal csökkenése és az egy főre eső GDP %-os változása a gazdasági világválság idején (Forrás: (Andrés, 2020) 4. fejezet: Saját összeállítás két táblázatból)	61
2. táblázat Az ipari termelés és export csökkenése Európában és Latin Amerikában, 1929-1932 (%-os változás) (Forrás: (Andrés, 2020) 4. fejezet 4.2 táblázat).....	62
3. táblázat Az egy főre eső GDP a maggazdaságokban (évi átlagos változás, %-ban) (Forrás: (Andrés, 2020) 5. fejezet 5.1b táblázat)	62
4. táblázat Az egy főre eső GDP növekedése az európai periférián (éves átlagos változás, %-ban) (Forrás: (Andrés, 2020) 5. fejezet 5.1c táblázat).....	63
5. táblázat A belföldi kereslet évnkénti változásának időszakos ingadozások nélküli mértéke (%-ban) (Forrás: (Rikard, 1979) 1. fejezet 3. táblázata)	63
6. táblázat A munkanélküliség időszakos ingadozások nélküli növekedése (%-ban a keresőképes lakosság egészéhez mérten) (Forrás: (Rikard, 1979) 1 fejezet 4. táblázata)	63
7. táblázat A fogyasztói árak változása az előző időszakhoz képest a szezonális változásokkal együtt (Forrás: (Rikard, 1979)1. fejezet 5. táblázata)	64
8. táblázat Recessziók a maggazdaságokban és a KKE-ben 1990-től részlete (Forrás: (Andrés, 2020) 5. fejezet : Saját összeállítás két táblázatból).....	65
9. táblázat A beruházások visszaesése (Forrás: (Andrés, 2020) 5. fejezet 5.2b táblázat részlete)	65

12 6. számú melléklet: Excel táblázatok jegyzéke

1. Excel táblázat A különböző tényezőkkel a válaszadó mennyiben ért egyet, hogy hozzájárul a válságok kialakulásához (Forrás: Saját kutatás)..... 39

13 1. számú függelék: Hallgatói és konzulensi nyilatkozat

Szent István Campus, Gödöllő
Cím: 2100 Gödöllő, Péter Károly utca 1.
Tel.: +36-28/522-000
Honlap: <https://godollo.uni-mate.hu>

I. sz. függelék – Hallgatói és konzulensi nyilatkozat

NYILATKOZAT

Alulírott SZEREGZ ÁBEL, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, BUDAPEST Campus,

Gazdálkodási és menedzsment szak nappali/levelező* tagozat végzős hallgatója nyilatkozom, hogy a dolgozat saját munkám, melynek elkészítése során a felhasznált irodalmat korrekt módon, a jogi és etikai szabályok betartásával kezeltem. Hozzájárulok ahhoz, hogy Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom egyoldalas összefoglalója felkerüljön az Egyetem honlapjára és hogy a digitális verzióban (pdf formátumban) leadott dolgozatom elérhető legyen a témát vezető Tanszéken/Intézetben, illetve az Egyetem központi nyilvántartásában, a jogi és etikai szabályok teljes körű betartása mellett.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*

Kelt: Budapest év 2023.05 hó 07 nap

Hallgató

NYILATKOZAT

A dolgozat készítőjének konzulense nyilatkozom arról, hogy a Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom záróvizsgán történő védeésre javaslom / nem javaslom*.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*

Kelt: Budapest év 2023.05. hó 08. nap

Dr. Udvardi Dr. Tóth Zsuzsanna

Belső konzulens

*Kérjük

a

megfelelőt

aláhúzni!

14 2. számú függelék: Eredetiség és szellemi tulajdonkezelési nyilatkozat

Szent István Campus, Gödöllő
Cím: 2100 Gödöllő, Péter Károly utca 1.
Tel.: +36-28/522-000
Honlap: <https://godollo.uni-mate.hu>

NYILATKOZAT

a záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió¹ nyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

A hallgató neve: SZEREGI ÁBEL
A Hallgató Neptun kódja: H89EB7
A dolgozat címe: GAZDASÁGI VÁLSÁGOK ELEMZÉSE
A megjelenés éve: 2023
A konzulens tanszék neve: AGRÁR-ÉS ÉLELMISZERGAZDASÁGI INTÉZET

Kijelentem, hogy az általam benyújtott záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió² egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, s az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottam, tudomásul veszem, hogy a Záróvizsgabizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkor szellemi tulajdon-kezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtári repozitori rendszerébe.

Kelt: 2023 év Május hó 07 nap

Hallgató aláírása

¹ A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törlendő.
² A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törlendő.

15 3. számú függelék: Tartalmi kivonat

GAZDASÁGI VÁLSÁGOK ELEMZÉSE

Szerecz Ábel

Gazdálkodási és menedzsment szak (BA/BSc levelező)

Agrár- és Élelmiszergazdasági Intézet

Belső témavezető: Dr. Naárné Dr. Tóth Zsuzsanna Éva
egyetemi docens

A célom a dolgozat megírásával elsősorban az volt, hogy bemutassam a fő kapitalista gazdasági válságokat a XX. és a XXI. században és ezek bemutatásán keresztül egy elemzést és saját vizsgálatot tudjak végrehajtani. Továbbá bemutattam a válság kialakulásának okait és tényezőit is, valamint, hogy milyen megoldást találtak a kormányzatok a különböző recessziókra. A vizsgálataim ezen része saját tudásra és szakirodalmi anyagokra épülnek. Ezek elemzéséhez táblázatokat és ábrákat használtam fel, melyekhez szöveges analíziseket írtam.

A problémafelvetése a dolgozatomnak az, hogy bebizonyítsam, hogy az exogén és az endogén tényezők ugyanannyira befolyásolják a már említett válságok kialakulását, illetve, hogy ezek között nincs ok-okozati összefüggés (Post hoc ergo propter hoc fallacy).

Ezért is tartottam szükségszerűnek a saját vizsgálat során az interjúk készítését és a kérdőíves felmérést. Az utóbbi esetében olyan matematikai-statisztikai eljárásokat folytattam, melynek során a kapott válaszokat százalékos formában értékeltem ki, több módszert alkalmazva, és ezek eredményeit ábrák vagy táblázatok formájában mutatom be. Az interjúkat is bemutattam, melyek szintén hozzájárultak ahhoz, hogy a hipotézisemre vonatkozó következtetéseket tudtam levonni.